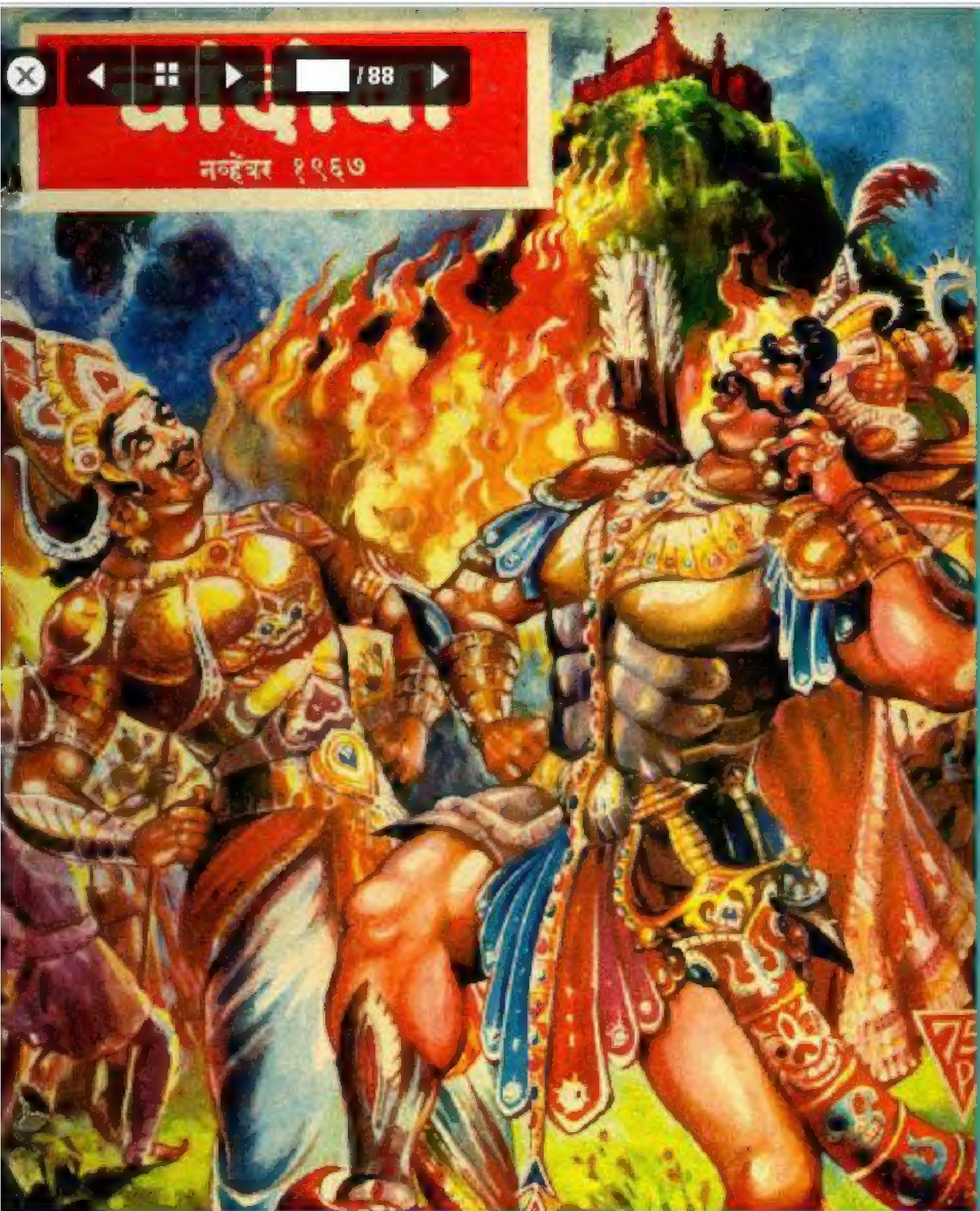

नव्हेंबर १९६७

सिराजउद्दौलानें पुन्हां सैन्याची जमवा-जमव सुरू केली. त्याच्या मदतीला धांवेल त्याला त्यानें खूप पैसे देण्याचें वचन दिलें. पण कोणी त्याच्याजवळ फिरकायला तयार झाला नाहीं.

शेवटीं निरुपाय होऊन तो आपली बेगम लुत्फुन्निसा हिलाबरोबर घेऊन राजधानी सोडून निघून गेला.

नवाब निघून गेल्यावर दुसऱ्या दिवशीं म्हणजे २९ जूनला मीरजाफर मुर्शिदाबाद येथें आला. कांहीं दिवसांनीं क्लाइव्ह पण आला आणि मीरजाफरला मुर्शिदाबादचा नवाब करण्यांत आलें. कांहीं दिवसांनंतर सिराजउद्दौला सांपडला. त्याला कैद करून मुर्शिदाबादला आणण्यांत आलें. लगेच मीरजाफरचा मुलगा मीरन यानें सिराज-उद्दौलाचा वध करण्यास हुकूम दिला.

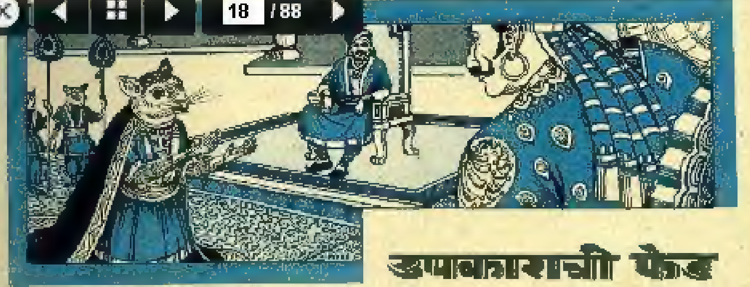

अशा तऱ्हेनें नवाबाच्या विरुद्ध केलेला मीरजाफरचा कट यशस्वी झाला.

क्लाइव्ह व त्याच्या साथी मित्रांना मोठमोठीं बक्षिसें मिळालीं. चोवीस परगणा या जिल्ह्याची जमीन्दारी मिळाली. इंग्रजांच्या कंपनीला अलोट पैसा व सवलती मिळाल्या.

खरें बोलावयाचें तर पलाशीचें युद्ध हें तसें मोठें युद्ध नव्हतेंच. परंतु या युद्धाचा परिणाम मात्र एका महायुद्धाहून फार मोठा झाला.

या युद्धांत क्लाइव्हनें मोठें युद्धकौशल्य किंवा चातुर्य दाखविलें असें म्हणणें चुकीचें होईल. मीरजाफरनें आपला स्वार्थसिद्ध करून घेण्यासाठीं इंग्रजांना, म्हणजे शत्रूला आंतून सामील होऊन आपल्या धन्याशीं विश्वासघात केला असेंच म्हणावें लागेल.

उपकाराची फेड

हिमालय पर्वतांत वाहणाऱ्या एका नदीच्या दक्षिण तीरावर एक लहानसें राज्य होतें. त्या देशाचा राजा आपल्या राजवाड्यांत बसला असतां एका द्वारपालकानें आंत येऊन उंदरांचा राजा दर्शनाला आला असल्याची वर्दी दिली.

तें ऐकून राजाला आश्चर्य वाटलें, उंदरांचा राजा आणि तो आपल्यासारखा बोलतो! तरी राजानें द्वारपालकाला आंत पाठवून द्यायला सांगितलें.

एक उंदीर राजासारखा डौलांत चालत आंत आला. त्याच्या पाठीमागें कांहीं उंदीर शिपाई पण होते. राजानें आदर-पूर्वक त्यांचा सत्कार करून येण्याचें कारण विचारलें. तेव्हां उंदरांचा राजा म्हणाला-- "महाराज! या वर्षी पीक चांगलें झालें नाहीं. म्हणून माझ्या प्रजेची उपासमार होत आहे. आपण आम्हांला धान्य उधारीवर दिलें नाहीं तर मी व माझी प्रजा नष्ट होणार."

"धान्य द्यायला मी तयार आहे. पण किती पाहिजे?" राजानें विचारलें.

"एक कोठारभरून धान्य. पुढल्या वर्षी व्याजासकट परत करण्याचें आम्ही वचन देतो." उंदरांचा राजा म्हणाला.

"कोठारभरून? कबूल, पण तूं तें नेणार कसें, हें तर सांग." राजानें चकित होऊन विचारलें.

"त्याची जबाबदारी आमच्यावर." उंदरांचा राजा म्हणाला.

राजानें एक कोठार भरून धान्य उंदरांना देण्यासाठीं एक कोठारच उघडून दिलें. त्या दिवशीं रात्रीं एक लाख उंदीर आले आणि

सर्व धान्य उचलून घेऊन गेले. एक दाणा देखील औषधाला उरला नाहीं. दुसऱ्या दिवशीं राजानें जाऊन पाहिलें तर कोठार रिकामें झालें होतें.

"हे उंदीर फक्त हुशारच नव्हे तर इमानदार पण आहेत." कारण, पहा ना, मी जें कोठार दाखविलें होतें त्याच्या बाहेर एक दाणादेखील जास्त घेऊन गेले नाहींत. सर्व धान्य परत पण केलें." राजा आपल्या दरबाऱ्यांना म्हणाला.

कांहीं काळ लोटला. नदीच्या उत्तर तीरावरील राजानें दक्षिण तीरावरच्या उंदरांना मदत करणाऱ्या राजाच्या राज्यावर स्वारी केली. नदीकाठीं त्यानें तळ ठोकला होता.

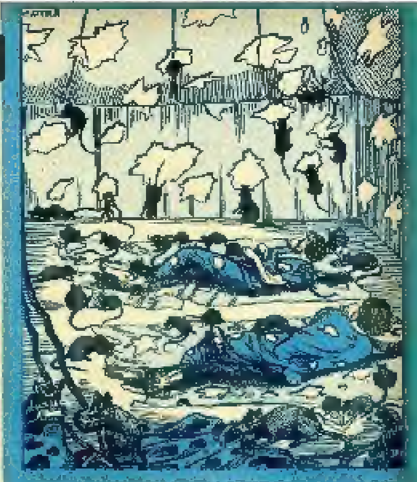
शत्रू मोठा बलाढ्य होता. म्हणून दक्षिणेकडील राजाला कसें युद्ध करावयाचें हें सुचेना. या युद्धांत आपला पराभव नक्की होणार या काळजीनें दुःखी होऊन तो एका जागीं बसला असतां उंदरांचा राजा तेथें आला. हात जोडून तो राजाला म्हणाला—"महाराज! आपल्यावर आलेल्या संकटाची वार्ता कळतांच मी आलों आहें. या प्रसंगीं माझ्या हातून आपली काय सेवा होऊं शकेल तें सांगावें. मी ती करायला तयार आहें. आपण आम्हांला संकट समयीं मदत केली होती. त्या उपकाराची अल्प फेड कां होईना करतां आली तर आम्ही स्वतःला धन्य समजूं."

राजा उदास मनानें विचार करीत बसला होता. परंतु उंदरांच्या राजाचें तें बोलणें ऐकून तो आश्चर्य व कौतुक करूं लागला. उंदीर हा किती लहान व क्षुद्र प्राणी, पण त्याचें मन किती मोठें आहे! उपकार कोण आठवतो? पण हा क्षुद्रप्राणी किती आपुलकीनें संकट समयीं माझ्या मदतीला

धांवला आहे. गरजेच्या वेळी मदत करील तोच खरा मित्र. राजा म्हणाला—"मूषकराज! मी तुमची कर्तव्यनिष्ठा व सद्भावना या बद्दल फार आभारी आहें. युद्धासारख्या संकटसमयीं उंदीर काय मदत करणार? शत्रू बलाढ्य आहे. त्याचें सैन्य मोठें आहे. आणि तें माझ्या दारावर नदीपलीकडे येऊन थडकलें आहे. शत्रूला जिंकणें तर दूरच, त्याला नदीपार करतां येऊं नये या साठीं देखील आम्हांला कांहीं करतां येण्यासारखें दिसत नाहीं."

"पूर्वीदेखील आपण आमच्या शक्तिसामर्थ्याबद्दल शंका दर्शविली होती, परंतु आम्ही धान्य घेऊन गेलों व तें परत पण केलें आहे. अशा तऱ्हेनें आपली ती शंका दूर झाली होती. आमच्यावर विश्वास ठेवा व आम्हांला आपली मदत करण्याची संधी द्या. आज रात्रीं काळोख पडण्यापूर्वी एक लाख बारीक बारीक लाकडें नदीच्या काठीं पाण्याजवळ ठेवून देण्याची व्यवस्था करावी." उंदरांचा राजा म्हणाला.

उंदरांच्या हातून मदत होऊं शकेल असा विचार नाहीं असा विचार केल्याशिवाय उंदरांच्या राजानें सांगितल्याप्रमाणें

राजानें एक लाख काठ्या नदीकाठीं पाण्याजवळ आणून ठेवण्याची व्यवस्था केली.

त्या रात्रीं लक्षावधि उंदीर नदीकाठीं आले. त्यांनीं त्या काठ्या एकेक करून नदींत ओढून नेल्या व दोन दोन तीन तीन उंदीर त्यांवर बसून शेपटांची वल्हीं करून नदी पार करून शत्रूच्या गोटांत शिरले.

शत्रुसैन्य गाढ झोपीं गेलें होतें. उंदरांनीं जाऊन त्यांच्या धनुष्यांच्या दोऱ्या कुरतडून टाकल्या आणि त्यांनीं बरोबर आणलेलें सर्व धान्य फस्त करून टाकलें. दोन तासांत शत्रुसैन्याची सर्व तयारी पूर्णपणें निरुपयोगी

करून टाकून सर्व उंदीर पुन्हां त्या काठ्यांवर बसून अलीकडे आले आणि आपापल्या बिळांत निघून गेले.

दुसऱ्या दिवशीं शत्रुसैन्यानें उठून पाहिलें तर त्यांचीं धनुष्यें तुटलेलीं, कपडे कुरतडलेले आणि धान्याची पोती रिकामी. सैन्यांत सर्वत्र ओरड सुरू झाली.

शत्रुसैन्यांत गोंधळ उडून गेला असतां मूषक राजाच्या दूतानें येऊन राजासमोर निवेदन केलें कीं महाराज! शत्रूवर हल्ला करण्यास सर्वांत उत्तम संधी हीच आहे."

राजा सैन्य घेऊन युद्धाला निघाला. त्याचें निशाण व समोर येणारें सैन्य पाहून शत्रुसैन्याची गाळणच उडून गेली आणि त्यानें पळ काढला.

नंतर राजानें शत्रूकडे निरोप पाठविला— "मी या खेपेस आपल्या राज्यांतलें उंदरांचें सैन्यच पाठविलें आहे. पुन्हां कधीं सैन्य घेऊन आलास तर खबरदार! मांजरें, कुत्रीं, बैल व घोडे यांचें सैन्य येईल. आणि तरी देखील तुला अक्कल आली नाहीं तर वाघ, सिंह इत्यादि क्रूर जनावरांचें सैन्य पाठवीन. शेवटीं जरूर पडल्यास मी स्वत: आपलें सैन्य घेऊन येईन."

ज्याच्या उंदरांच्या सैन्यानेंच इतका धुमाकूळ माजविला त्याच्याशीं वैर करणें हिताचें नाहीं असा विचार करून शत्रूनें स्वारी करण्याचा विचारच कधीं केला नाहीं.

उंदरांनीं राजाला जी मदद केली होती, त्या उपकाराची अल्प फेड म्हणून राजानें हुकूम काढला कीं राज्यांत कोणी मांजर पाळूं नये. नंतर नदीला पूर येई तेव्हां उंदरांच्या बिळांत पाणी शिरूं नये यासाठीं राजानें नदीकाठीं पक्के घाट बांधविले.

पाताळ कोट

[१७]

[कालशंबर मांत्रिक, धूमक व त्याच्या साथीदारांना डोंगराच्या टोकाला घेऊन गेला. तेथें त्यांना एका सरोवराच्या काठीं क्रांतिसेना दिसली. तिच्या रक्षणासाठीं कुंभीर उभा होता. त्या बाजूला कालशंबर मांत्रिक आला असल्याचें त्याला कळलें. तो त्या बाजूला सावध पावलें टाकीत येऊं लागला......पुढें.]

कुंभीरला जवळ येत असलेला पाहून धूमकला वाटलें कीं हा आपल्या सर्वांना ठार करणार. म्हणून त्यानें तलवार उपसली आणि म्हणाला—"महामांत्रिक! आपण इकडे गुपचूप आल्याची गोष्ट कुंभीरला कळलेली दिसते आहे. इतर राक्षसांना सुगावा लागण्यापूर्वींच याला यमलोकीं पोंचविलें पाहिजे."

मांत्रिक स्मित करून म्हणाला—"धूमक! अशी घाई करूं नकोस. कुंभीर आपल्या बाजूनें आहे रावणाच्या घरांत बिभीषणासारखा. कुलद्रोही सर्व युगांत झालेले आहेत."

कुंभीर झाडाजवळ आला आणि एका वाळलेल्या खोडावर येऊन बसला. म्हणाला— "कालशंबर! राक्षसांना मोठमोठे कान असतात. त्यांची श्रवण शक्ति विलक्षण दांडगी

नसतें. कांहीं दिवसांपासून मला तुझ्या विषयीं संशय वाटूं लागला आहे. तूं माझा विश्वासघात तर करणार नाहींस! ऐक, मी कालकली राक्षसाचा भाऊ नाहीं. मग तूं मला बिभीषण कसा काय म्हणालास? मी त्याच्या केतु कुळांत जन्मलों नसून राहू कुळांत जन्मलों आहे. म्हणजे कुळद्रोही म्हणूनदेखील मला नांवें ठेवतां येणार नाहीं."

मांत्रिक दोन पावलें पुढें जाऊन कुंभीरला हळूच म्हणाला—"कांहीं नवे लोक आले आहेत. त्यांच्या मनांत तुझ्याविषयीं प्रेमादर व विश्वास उत्पन्न व्हावा यासाठीं मी थोडें फार खोटें बोलून वेळ मारून नेतों. तूं फुकट शंकाकुशंका काढूं नकोस. ते तुला ओळखतात. कर्दम राजाच्या मुद्रेत तूं राजकन्या कांतिसेनेला जें वचन दिलें होतेंस तें देखील त्यांना माहीत आहे."

तें ऐकून कुंभीर धूमक व सौमककडे वळून त्यांना नीट न्याहाळून पाहून म्हणाला—"हे सर्व जिवंत येथें आले? हा काळा गरुडपक्षी कोणाचा? त्याला कोठेंतरी पाहि-ल्यासारखें वाटते."

"पाहिलें असशील, हा रानटी लोकांचा नायक विरूप आहे." कालशंबर मांत्रिक म्हणाला. विरूप, सौमक व धूमक तिघांनीं लवून राक्षसाला नमस्कार केला.

"हा एवढा विनय कशाला?" कुंभीर डोळे मिचकावून म्हणाला. "शंबर! आपल्या वंशाचा गौरव राखण्यासाठीं मी तुला मदत करण्याचें वचन दिलें. पण, विश्वासघात तर करणार नाहींस ना?"

"ही शंका वारंवार तुझ्या मनांत कां येते?" मांत्रिकानें विचारलें.

"मी एका डोळ्यानें नव्हे, हजार डोळ्यांनीं सर्व कांहीं पहात आलों आहे. पर्वतालगतच्या भयाण खोऱ्यांत, ढोंगरावरच्या सरोवरांत, तुझे साथी मित्र जे कांहीं करीत आहेत, तें सर्व मला माहीत आहे व मी तें ओळखतों पण." कुंभीर म्हणाला.

"कुंभीरा! हें एक रहस्य व गुपित आहे. आतांच हें सर्व उघड बोलण्यांत अर्थ नाहीं. पण एक गोष्ट मी तुला सांगतों. तुझ्यावर आणि तुझ्या कुळांतल्या तीस जणांवर कोणतें हि संकट येणार नाहीं. मी या गोष्टीचें वचन देतों." मांत्रिक म्हणाला.

त्यावर कुंभीर कांहींच बोलला नाहीं. उठून सरोवराच्या काठीं परत निघून गेला.

मांत्रिक झाडाच्या खोडांतलें दार बंद करून विचार करीत मागें फिरला. म्हणाला—"भद्र! सर्व तयारी ठीक ठीक झाली आहे ना? एक दोन तासांत छान काळोख पडेल. निरनिराळीं मस्त्रें यथास्थान ठेवून दे. राक्षसांच्या शेतांतले प्राणी, म्हणजे चित्ते, वाघ व हत्ती यांचें कसें काय? आजपासून त्यांना त्रास घडणार ना? कुंभीरचे अनुयायी त्यांना काल दुपारपर्यंत अडवून ठेवून नंतर त्यांना शिकार करायला सोडणार आहेत ना?"

"सर्व ठीक आहे, महामांत्रिक! औषधी द्रव्यें व भस्में आज रात्रीं यथास्थानीं पोंचतीं

होत आहेत. वाघ सिंह व हत्ती आजपर्यंत शांत होते ते उद्यां खवळून जातील. फक्त सरोवराकडची सावधगिरी आपण राखावी. ती मोठी शिळा, ज्या जागीं असावयास पाहिजे त्या जागीं आहे कीं नाहीं, हें नाहीं कळलें आम्हांला, जलस्तंभन विद्या अवगत असलेला आमच्याकडे कोणी नाहीं." भद्र म्हणाला.

"त्या दगडाची फिकीर करण्याचें तुला कारण नाहीं. त्या संबंधीं थोडी जरी चूक झाली तर राक्षसांचा संहार खोटा ठरेल व आपल्याला निश्चित मरण येईल. थोडा

काळोख पडूं दे. त्याविषयीं जें कांहीं करावयाचें तें सर्व मी करतो." मांत्रिक म्हणाला.

त्यानंतर सर्व पर्वताच्या गुहेंत आपापल्या जागीं निघून गेले.

ते भुयाराच्या पायऱ्या उतरून जात होते, तेवढ्यांत कांहीं लोक समोरून मांत्रिका-कडे पळत आले. घाबऱ्या आवाजांत म्हणाले–"महामांत्रिक! भुयाराच्या भिंती-तून पाणी झिरपत आहे. आपण राहतो ती जागा पाण्यांत बुडून आपणां सर्वांना जल-समाधि तर मिळणार नाहीं!"

तें ऐकून मांत्रिक क्षणभर स्तब्ध उभा राहिला व झपझप पायऱ्या उतरून भुयारांत राहण्यासाठीं केलेल्या जागेकडे गेला. तेथें त्याला पाण्याचें ओघळ स्पष्ट दिसले. त्यानें एक लहान भांडें मागविलें व त्यांत पाणी भरून घेऊन आपल्या अनुयायांपैकीं एकाला प्यायला सांगितलें, आणि विचारलें–"कसें आहे पाणी? खारें कीं गोड?"

"गोड आहे!" पाणी पिणारा म्हणाला.

"गोड? म्हणजे आपल्या ववखळ्याचें पाणी आहे तसें गोड?" मांत्रिकानें विचारलें.

अनुयायानें मान हालवून होकार दिला.

तरमग आपल्याला कसलें हि भय नाहीं. पण लक्ष ठेवा, पाणी जास्त येतां कामा नये." नंतर भद्रकडे वळून म्हणाला–"भद्र! दोरखंड तयार आहेत ना? मी थोड्या वेळानें सरोवराजवळ जाणार आहे. बरोबर धूमक, सोमक व विरूपला नेत आहें. येथल्या तयारीची सर्व जबाबदारी तुझ्यावर."

सूर्यास्तानंतर काळोख पडल्यावर काल-शंबर धूमक, सोमक व विरूप तिघांना बरोबर घेऊन गुहेंतून पर्वताच्या टोंकाला गेला.

तेथें एका झाडाखालीं वेलांचा एक मोठा दोरखंड होता. धूमक, सोमक व विरूप तिघांनीं, मांत्रिकानें सांगितल्याप्रमाणें दोरखंड उचलून खांद्यावर घेतलें.

त्यांना तें सर्व विचित्र वाटत होतें. भद्र आणि मांत्रिक यांच्या मध्यें जें कांहीं बोलणें झालें त्यांतला एक शब्द देखील त्यांना कळला नाहीं. औषधी वनस्पती, सरोवर, दगड, जलस्तंभन सर्व त्यांना एखाद्या कोड्यासारखें वाटत होतें. विचारलें तर कालशंबर म्हणे; हें एक गुपित आहे. म्हणून त्यांचें कुतूहल जास्तच वाढत होतें.

आकाशांत तारे चमकूं लागले. त्यांच्या उजेडांत सर्व डोंगरावरच्या सरोवराच्या कांठीं चालत येऊन पोचले. ते आले होते त्याच्या दुसऱ्या बाजूला कुंभीर राक्षस व कांतिसेना दोघे कांहीं वेळापूर्वींच फिरत होतीं आणि आतां तेथें नव्हतीं. हा प्रदेश पाताळकोटालगत होता.

सरोवराच्या किनाऱ्यावर पोंचल्याबरोबर मांत्रिकानें आपला मंत्रदंड पाण्यांत अर्धा बुडविला. कांहीं मंत्र म्हणत त्यानें एकदां चारी बाजूला पाहिलें. किनाऱ्यावर पुष्कळ मोठमोठे वृक्ष होते.

मांत्रिक मंत्रदंड उचलून व त्या झाडांकडे बोट दाखवून धूमक व सोमक यांस म्हणाला–"या दोरखंडाचें एक टोंक त्या झाडाला बांधा व दुसरें माझ्या हातांत द्या. मी सरोवरांत प्रवेश करणार आहे. केव्हां परत येईन हें आतांच सांगूं शकत नाहीं. परंतु तुम्ही येथेंच बसून रहा." असें म्हणत त्यानें दोरखंडाचें एक टोंक हातीं धरलें आणि "शांभवी" असा घोष करीत त्यानें पाण्यांत उडी मारली.

धूमक, सोमक व विरूप कांहीं बोलल्या-शिवाय तें दृश्य पहात होते. एक तास

झाला. झाडींत एक धुवड बोललें. विरूपाच्या खांद्यावर बसलेला काळा गरुड घुबडाचा आवाज ऐकून पंख फडफडवीत एकदां ओरडला. इतक्यांत एका वटवाघळानें येऊन त्याच्या डोक्याला चोंच मारली व एका झाडींत उडत जाऊन लपून बसलें. गरुडाला राग आला. विरूपाच्या खांद्यावरून उतरला. आपल्या पायांनीं जमीन उकरली व उडण्याचा यत्न करूं लागला.

धूमकनें पुढें जाऊन त्याच्या पायाला बांधलेली दोरी घट्ट धरली आणि म्हणाला—

"विरूप! याला उडूं देऊं नकोस. याचा उपयोग होईल आपल्याला."

"याला पळून जाऊं देऊं नको म्हणालां! हा मला सोडून जातो कोठें!" विरूप म्हणाला आणि दोन्ही हातांनीं गरुड पक्षाला धरून ठेवलें. "मांत्रिकाला जाऊन बराच वेळ झाला. अजून परत आला नाहीं!" विरूप आश्चर्य करीत म्हणाला.

"मी तरी तेंच म्हणतो. जलस्तंभन विद्या किती माहीत असली तरी इतका वेळ कोणी पाण्यांत बुडी मारून राहूं शकणार नाहीं. तो संकटांत सांपडला तर आपणा सर्वांना राक्षसाच्या हातीं मरण येईल." धूमक निराश होऊन म्हणाला।

ते इकडे बोलत होते व त्याच वेळीं त्यांना डोंगराच्या पायथ्याशीं पाताळ कोटानजीक वाजंत्र्यांचा आवाज व राक्षसांच्या फटाक्यांचा भूसफडाका ऐकूं आला व उजेडपण दिसला.

"त्यांनीं उत्सवाला आतांच सुरवात केली असें दिसत आहे" विरूप म्हणाला.

"असेंच दिसतें आहे. उद्यां दुपारीं ते शशिकांतचा शिरच्छेद करणार आहेत. त्याला व राजकन्येला मांत्रिक या दुष्टांच्या हातून

कसा काय वाचविणार आहे तुला? आपण या डोंगराच्या मध्य भागांत आहों त्याच्या धुवारांच्या वाटा त्यांना कळतील व ते यांत शिरून प्रथम आपलीच शिकार करतील." सोमक म्हणाला.

"तेंहि असंभव नाहीं. आतां थोड्या वेळांत मांत्रिकाचें प्रेत पाण्यावर तरंगत असलेलें आपल्याला दिसलें तर त्याचें देखील मला आश्चर्य वाटणार नाहीं." धूमक म्हणाला.

त्याचें बोलणें पुरें होण्यापूर्वीच सरोवरांत लहान लहान लाटा दिसूं लागल्या. नंतर मांत्रिक वर येत असलेला दिसला. त्याच्या एका हातांत मंत्रदंड होता व दुसऱ्या हातांत सोन्यासारखें चकचकणारें एक मगरीचें पिल्लू होतें. तो काठाकडे पोहोत येत होता. धूमक व त्याचे साथी त्या बाजूला धांवले.

मांत्रिक आनंदातिरेकानें मगरीचें पिल्लू दाखवीत म्हणाला—"हें शुभसूचक चिन्ह आहे. तुम्ही कधीं सोनेरी रंगाची मगर पाहिली आहे का? मी या पिलाचा व गरुड पक्ष्याचा उपयोग करून एक दिव्य कवच दाखविणार आहें."

धूमक व त्याचे थक्क होऊन साथी सोनेरी रंगाचें तें मगरीचें पिल्लू पहात होते. मांत्रिकानें डोंगराच्या बाजूला होत असलेला गलका कांहीं वेळ ऐकून घेतला व म्हणाला—"अरे! कालकली राक्षसाच्या नाशाचा मार्गदिवस आला वाटतें! जय भवानी!" असें म्हणत त्यानें दोन्ही हात वर केले. "हे दीर्घदंड डोंगराच्या धुंधाला छान घट्ट बांधले आहेत ना? कालकली राक्षस व कालकंबर यांचें घोर युद्ध सुरू झालें आहे."

(पुढील गोष्ट पुढील अंकीं)

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं.

तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतलें आणि स्मशानाच्या दिशेनें नेहमीप्रमाणें कांहीं न बोलतांशिवाय चालूं लागला. तेव्हां प्रेतांत असलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तुला जो कोणी इतके कष्ट देत आहे त्याच्यावर तुला राग येत नसलेला पाहून मला सुंदरकेश नांवाची गोष्ट आठवते. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी त्याची गोष्ट सांगतों, ऐक." असें सांगून तो गोष्ट सांगूं लागला.

कामरूप देशांत ब्रह्मपुत्रा नदीच्या काठीं कामाख्या नामक गांवीं दोन मित्र रहात असत. एकाचें नांव गंगापुत्र होतें व दुसऱ्याचें सुमित्र. गंगापुत्र उच्च कुलीन घराण्यांत जन्मला होता. त्याचे आजोबा

राजाचे मंत्री होते. त्यांनीं आपल्या मागें जमीनजुमला पुष्कळ ठेवला होता. म्हणून मुलांना किंवा नातवंडांना कधीं पैशाचा तोटा भासला नाहीं.

सुमित्र त्या मानानें इतक्या मोठ्या श्रीमंत घराण्यांत जन्मला नव्हता. त्यानें आपलें घर विकून एक धरवजा नाव विकत घेतली व ती भाड्यानें चालवूं लागला. तेवढ्यावर दोघां नवरा बायकोचा उदर-निर्वाह चाले. गांवच्या घाटावर नाव लागे तेव्हां तो आपल्या मित्राला भेटत असे. दोघां मित्रांना अपत्य नव्हतें.

एकदां सुमित्र आपल्या मित्राला म्हणाला—“ मित्रा ! आपल्या गांवच्या देवीला नवस केला तर आपल्याला मूल होईल. मी देवीच्या दर्शनाला जात आहें. तूं येतोस का ? मित्राच्या आग्रहाला तो नकार देऊं शकला नाहीं. दोघां मित्रांनीं देवीच्या देवळांत जाऊन नवस केला व मित्राला पुन्हां पोचता करून सुमित्र घरीं परत आला.

एका वर्षानंतर गंगापुत्राला मुलगा व सुमित्राला मुलगी झाली. गंगापुत्रानें आपल्या मुलाचें नांव सुंदरवदन व सुमित्रनें मुलीचें यशोवती ठेवलें.

सुंदरवदनला सहावें वर्ष लागलें तेव्हां-पासून त्याचे कष्टाचे दिवस सुरू झाले. सर्वांत प्रथम त्याचा बाप वारला. नंतर दुष्काळ सुरू झाला. गंगापुत्राच्या बायकोला आपली इस्टेट संभाळतां आली नाहीं. सरकारी अधिकाऱ्यांनीं इस्टेटीवर निरनिराळे कर लावून तिला सतावून सोडलें. तिनें ज्यांना शेतें खंडानें दिलीं होतीं त्यांनीं तिला फसवून लुबाडलें. ती इतकी घाबरून गेली कीं तिनें घरदार सर्व विकून टाकलें आणि एक लहानसें घर भाड्यानें घेऊन त्यांत जाऊन राहूं लागली. कमीनकी वगैरे सर्व

खोटलीं. जवळचे सर्व पैसे संपुष्टांत आले व हातीं करवंटी आली. ती आजारी पडली व त्याच आजारांत तिनें या जगाचा निरोप घेतला.

आई वारली तेव्हां सुंदरवदनजवळ अंगा-वरच्या कपड्याखेरीज कांहीं उरलें नव्हतें. त्याला थोडें लिहितां वाचतां येत होतें म्हणून एका व्यापाऱ्याच्या दुकानावर तो मुनीम म्हणून नोकरी करूं लागला. व्यापारी नेहमीं त्याला नोकरासारखा वागवी. तें त्याला असह्य वाटूं लागलें. म्हणून त्यानें नोकरी सोडली. पण पोटाची खळगी भरणें आवश्यक होतें. म्हणून भीक मागूं लागला. कोणी स्वतःच्या मर्जीनें जें देई त्यावर संतोष करून राही.

हिंवाळा सुरू झाला. एकदां त्याला फार भूक लागली होती. पण थंडीची पर्वा करून पोट कसें भरणार ? म्हणून तो भीक मागायला निघाला. तो चारच पावलें गेला असेल त्याला त्याच्या बापाचा मित्र सुमित्र भेटला. सुंदरवदन त्याला पाहून त्याला ओळखलेंच नाहीं असें दाखवून पुढें निघून जाऊं लागला. पण सुमित्र त्याचा हात धरून त्याला थांबवून म्हणाला—“ तूं सुंदरवदनच नाहीं का ? काय रे तुझी ही

दशा ?” गंगापुत्र वारल्यानंतर तो त्याच्या घरीं कधीं गेला नव्हता. म्हणून त्याच्या घरची झालेली सर्व वाताहत त्याला कळली नव्हती. सुंदरवदननें त्याच्यावर आणि त्याच्या आईवर ओढवलेल्या संकटांचें वृत्त थोडक्यांत सांगितलें.

“ अरे रे ! एवढें सारें झालें आणि मला कांहींच कळवूं नयेस तूं ? तूं येतोस का, माझ्याबरोबर ? माझ्या घरनावेंत काम कर. तुला पोटा पाण्याला व रहायला कशाचीच काळजी करण्याचें कारण नाहीं.” सुमित्र म्हणाला. सुंदरवदन त्याला कबूल झाला.

दोघे सुमित्राच्या घरीं, म्हणजे घरनावेंत गेले. सुमित्रानें सुंदरवदनची बायकोला ओळख करून दिली व म्हणाला—"प्रथम याला पोटभर जेवायला घाल."

बायको म्हणाली—"जेवायला भात आहे घरांत. पण शिळा आहे."

"हरकत नाहीं, वाढ. खेणचें, चटणी जें असेल तें बाढ तोंडी लावायला." सुमित्र म्हणाला.

"मागच्या खोलींत माझा पंचा आहे तो आणून दे तर बाळ!" सुमित्र आपल्या मुलीला म्हणाला.

यशोवतीनें पंचा पाहिला तर फाटलेला होता. तिनें लगेच सुईदोरा घेऊन फाटलेल्या जागीं शिवून पंचा सुंदरवदनला आणून दिला.

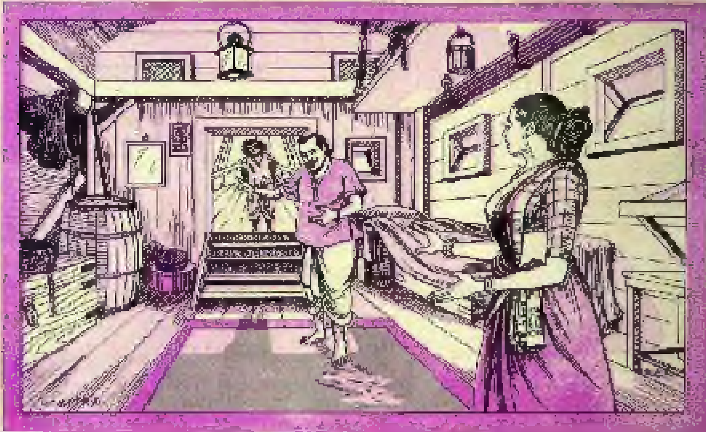
नंतर सुमित्र आपल्या कामानें बाजारांत निघून गेला. व्यापाऱ्यांशीं बोलत असतां संध्याकाळ झाली. म्हणून परत यायला रात्र झाली. दुसऱ्या दिवशीं सकाळीं उठून नावेच्या वरच्या बाजूला गेला तर सुंदरवदन नावेच्या मागच्या बाजूला एकटाच विचार-मग्न बसलेला दिसला. म्हणाला—"काय रे, आम्ही तुला जेवायला घालतों तर फुकटाचें का? रिकामटेकडा बसून काय करतो आहेस? दोरी कां नाहीं वळत बसून कोठें तरी?"

"बरें वळतों." सुंदरवदन म्हणाला. त्यानंतर तो कधीं रिकामा बसला नाहीं.

सुंदरवदन हिशेब वगैरे लिहिण्यांत हुशार होता. नावांचे इतर मालक पण त्याची या कामांत मदत घेत आणि त्याचा आदर करीत. आयुष्यांतले कष्ट थोडे कमी झाल्यावर त्याची तब्येत थोडी सुधारली व तोंडावर तजेला आला.

सुमित्र व त्याची बायको दोघांना वाटूं लागलें कीं त्यांच्या मुलीला सुंदरवदनपेक्षां दुसरा चांगला वर कोठें मिळणार? म्हणून दोघांनीं विचार करून सुंदरवदनला विचारलें—"आमच्या मुलीशीं तुझें लग्न करून द्यावें म्हणतो. ठीक आहे ना?"

"यशोवतीला मी योग्य वर नाहीं!" सुंदरवदन म्हणाला. परंतु सुमित्र व त्याची बायको दोघांनीं आग्रह केला तेव्हां तो कबूल झाला. कामाख्या गांवीं ईश्वरकृपेनें दोघांचें लग्न मोठ्या थाटामाटानें झालें. त्यांना एका वर्षानें एक मुलगी झाली व ती एका वर्षानें देवी येऊन त्यांतच गेली.

मुलगी गेल्यामुळें सुंदरवदन त्याच दुःखानें इतका झिजत गेला कीं त्या काळजींत त्याला क्षयाचा रोग झाला. तो इतका अशक्त झाला कीं त्याला उठून बसवेना. सुमित्रनें त्याला स्वस्थ वाटें तेवढा पैसा खर्च करून औषधपाणी केलें. भूत-पिशाच्च असेल म्हणून मांत्रिकाकडून मंत्रतंत्र करविले. ताईत बांधविले. पण कांहीं फायदा झाला नाहीं. एका वर्षाच्या आंत अस्थिपंजर देह झाला. त्याचे सासूसासरे जावई दोन दिवसांचा पाहुणा आहे असें समजून त्याच्या मृत्यूची वाट पाहूं लागले.

या आजारांत मुलीनें नवऱ्याजवळ राहाणें तिच्या हिताचें नाहीं व रोग्याला मरण आलें तर मुलीचें दुसरें लग्न करून देतां येईल असें पण त्यांना वाटलें. तशी रीत त्यांच्या जातींत होती देखील.

परंतु त्यांचीं इच्छा पुरी होण्याचीं लक्षणें दिसेनात. कारण सुंदरवदनचें मरण दूर टळत चाललें होतें. सुमित्र बायकोला म्हणाला—"म्हातारपणीं मुलगा उपयोगी पडेल असें वाटलें होतें. पण पाहूं आतां दैव काय दाखवतो तें. मुलीचें तारुण्य हळू हळू कमी होऊं लागलें आहे. कसा तरी तिचा उद्धार झालाच पाहिजे." सुमित्राची बायको सुद्धां फार कंटाळून गेली होती. पण दोघांनीं मुलीजवळ त्यांच्या मनांतल्या विचारासंबंधानें कांहीं बोलायचें नाहीं किंवा तिला कांहीं कळूं द्यायचें नाहीं असें ठरविलें होतें.

दुसऱ्या दिवशीं सुमित्र नाव घेऊन निघाला. तेव्हां उसळत्या दर्येत सुखानी चालेल असें सांगून सुंदरवदनला नावेंत वर बसायला सांगितलें. एका जागीं पाण्याचा ओघ जोराचा होता. म्हणून जावयाला म्हणाला—"काठी धर कीं जरा." जावई म्हणाला—

"काठी धरतां आली असती तर आपली काय पाहिजे होतें?"

"असें किती दिवस चालणार आमचें तरी! फुकटाचें खायला तुला लाजलज्जा कांहीं आहे कीं नाहीं? जा, चार लाकडें तरी तोडून मोळी करून घेऊन ये." असें सांगून सुमित्रनें एका निर्जन स्थानीं नाव काठाला लावली व सुंदरवदनच्या हातांत दोरी व कुऱ्हाड देऊन त्याला खालीं उतरवलें. सुंदरवदन आपल्या नशिबाला दोष देत देवाच्या भरंवशावर खालीं उतरला. कांहीं अंतर चालत गेला. सपाट वाळवंटच होतें. पण मग एक रान लागलें. वाळक्या काटक्या गोळा करून त्यानें त्यांची एक मोळी बांधली व ती डोक्यावर घेऊं लागला. पण डोक्यावर घेतां आली नाहीं तेव्हां जमिनीवरच दोरीचें एक टोक धरून ओढीत कसाबसा नदीकाठीं आला. पण तेथें नाव नव्हती व सुमित्र पण नव्हता. ऊन वर डोक्यावर आलें होतें. भोंवळ येऊन तो जमिनीवर पडला. शुद्ध आली तेव्हां समोर त्याला एक साधू उभा दिसला. साधू म्हणाला—"या भयंकर जागीं तूं कशाला आला आहेस? जा, पळ कोठें तरी."

"मला उठवत नाहीं कीं चालवत नाहीं. तुम्हीच मला वांचवा!" सुंदरवदन म्हणाला.

"आजचा दिवस रहा माझ्या झोपडींत. उद्याचें पाहूं." असें सांगून साधू त्याला आपल्या झोपडींत घेऊन गेला. सुंदरवदननें त्याच्यावर जो प्रसंग ओढवला होता, खरा खरा जसाच्या तसा वर्णन करून सांगितला.

"तुला क्षय नाहीं कीं कांहीं नाहीं. तुझें मनाचें दुखणें आहे. औषधानें का हें दुखणें बरें होणार आहे! मी तुला बुद्धाच्या वज्रपाणी धारणी मंत्राचा उपदेश करतों. तूं रोज त्या मंत्राचा जप केलास

"तर तुझ्या मनाचा विकार बरा होईल." साधू म्हणाला.

नवव्याणी धारणी मंत्राची दीक्षा त्या साधूकडून घेतल्यावर सुंदरवदनला तो पाठ झाला. इतका कीं त्याला पुष्कळशा जुन्या विसर पडलेल्या गोष्टींची पण आठवण झाली.

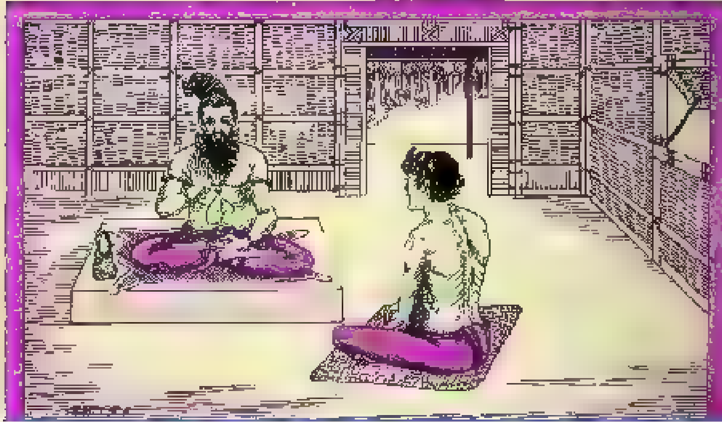
रात्रीं साधूच्या झोंपडींत तो झोंपला खरा, पण सकाळीं त्याची झोंप मोडली तेव्हां तो नदीकाठीं होता. तो साधू नव्हता कीं ती झोंपडी पण नव्हती. त्याला आणखी कोठें जाणें शक्य नव्हतें, म्हणून तो पुन्हां हळू हळू जंगलांत गेला. झाडींत एका जागीं त्याला एक घर दिसलें. भूक लागली होती. कांहीं मिळालें तर मागून खावें या हेतूनें तो त्या घरासमोर गेला.

तें घर नव्हतें, एक जुनें पडकें देऊळ होतें. त्यांत आठ पेट्या होत्या व त्यांच्यावर पानांचा ढीग सांचलेला होता. उघडून पाहण्याचा त्याला मोह झाला. पण धीर होईना. त्याला वाटलें, चोरांनीं आपली मिळकत जमा करून ठेवली असेल, ती घेतली तरी पाप नाहीं.

तो पुन्हां नदी कांठीं गेला. सुदैवानें त्याच वेळीं एक मोठी नाव येत असलेली त्याला दिसली. त्यानें नावाड्याला हाक मारून बोलाविलें आणि म्हणाला—"श्रीकंठ गांव आहे आमचें. माझें नांव श्रीवत्स मी व माझे काका पश्चिमेकडे व्यापाराला जात होतों. चांचेवाल्यांनीं हल्ला केला. माझे काका त्या चकमकींत ठार झाले. मी त्यांचा नोकर आहे असें सांगून चोरांच्या हातून आपली सुटका करून घेतली. या शिवाय मी आचारी पण होतों. म्हणून त्यांनीं मला जीवदान दिलें. चोरांनीं आमचें सर्व सामान या जंगलांत एका पडक्या देवळांत पेट्यांत नेऊन ठेवलें आहे. मला देखील येथेंच डांबून ठेवून ते निघून गेले. जातांना माझ्यावर नजर ठेवायला एका नोकराला त्यांनीं ठेवलें होतें. त्याला रात्रीं सांप चावला व तो मेला. मी इकडे पळून आलों आहें. मला आपल्या नावेंत जागा देता का?"

"आणि त्या पेट्या?" नावाड्यानें विचारलें.

"त्या न्यायच्या आहेत, पण कशा, मला चालवतदेखील नाहीं. तुम्ही आणल्यांत तर मी फार आभारी होईन तुमचा. आठ पेट्या आहेत. एक पेटी तुमची मजुरी म्हणून ठेवून घ्या." सुंदरवदन म्हणाला.

नाववाल्यानें आपल्या नोकरांकरवीं सर्व पेट्या आणवल्या. नाववाल्यांना पेटी मिळाली त्यांत हिरे, माणकें व दागिने होते फुकटाची एवढी ठेव मिळालेली पाहून त्यांना आनंद झाला.

नाववाल्यांनीं सुंदरवदनला विचारलें "दादा! तुम्हांला कोठें हो जायचें?" सुंदरवदन म्हणाला—"तेजपुरास."

तो तेजपूरला नावेंतून उतरला. सातही पेट्या उतरवून घेऊन तो गांवांत गेला. एक घर भाड्यानें घेऊन त्यांत राहूं लागला. एका लोहाराच्या मदतीनें त्यानें त्या पेट्या उघडल्या. त्यांत त्याला जो ठेवा सांपडला तो कित्येक पिढ्या जमा केलेला ठेवा होता. त्यानें एक एक वस्तू विकून पैसा जमा करायला सुरुवात केली. कोणाला संशय येऊं नये असा बेतानें तो राहूं लागला. नंतर त्यानें हळू हळू गांवाबाहेर एक मोठा वाडा बांधला व चारी बाजूला बाग लावून त्यांत तो राहूं लागला. पुष्कळ नोकर चाकर पण त्यानें कामाला ठेवून घेतले आणि सुखानें त्या वाड्यांत राहूं लागला. त्यानें पुष्कळ दानधर्म केला. श्रीवत्सची कीर्ति तेजपुरांत सर्वत्र पसरली. त्याचा आजार पार नाहींसा झाला व तो पहिल्यासारखा हिंडूं फिरूं व काम करूं लागला. पैसा तर त्याच्याकडे अलोट जमा झाला होता.

तिकडे सुंदरवदनला नदीकाठीं उतरवून नाव परत फिरली. यशोवती नावेच्या वरच्या बाजूला आली सुंदरवदनला नावेंत न पाहून यशोवतीला आश्चर्य वाटलें. ती त्याच्यासाठीं औषध घेऊन आली होती. तिनें आईला विचारलें "आई, ते कोठें आहेत ग?"

आईनें तिच्या हातांतलें औषध घेऊन नदींत फेकून दिलें व म्हणाली—"पिडा गेली ती! सुटलीस एकदाची पोरी!" आई म्हणाली.

आईच्या तोंडून झालें तें ऐकून यशोवती रडूं लागली. तिनें नाव परत घेऊन चला म्हणून रडत रडत बापाला सांगितलें. बाप म्हणाला—"तें प्रेत घेऊन तूं काय करणार? तो मेला असें आतां समज आणि दुसरें लग्न करून घे."

"तुम्ही दोघे माणसें आहां कीं राक्षस? पहिल्यानें मागें नाव वळवा आणि त्यांना घेऊन या. नाहींतर माझ्या गळ्यांत दगड बांधून मला ढकला पाण्यांत. तुम्ही ढकललें नाहीं तर मी उडी टाकून जीव देईन." यशोवती म्हणाली.

अगदीं नाइलाजानें सुमित्राला नाव मागें वळवावी लागली. पण त्या निर्जन स्थानीं सुंदरवदन नव्हता नदीकाठीं त्यांना दोरी व कुऱ्हाड मात्र दिसली.

"निराश व असहाय होऊन त्यांनीं जीव दिला असेल. मी जातें त्यांना भेटायला असें सांगून यशोवती नदींत उडी मारायला उभी राहाली. आई बापांनीं तिला अडवलें व शोध करूं, अशी घाबरूं नकोस म्हणून तिची समजूत घातली.

सहा महिनेपर्यंत ती आपल्या पतीसाठीं रडत त्याची वाट पहात होती. तिच्या बापानें आपल्या जांवयाच्या नांवानें श्राद्ध करून पिंडदान करून टाकलें. पण तिच्या डोळ्यांचें पाणी थांबलें नाहीं व तिनें दुसरें लग्न करून घेतलें नाहीं. आई बापांनीं पुष्कळ आग्रह केला. पण प्रत्येक वेळीं ती जीव द्यायची धमकी देई म्हणून त्यांनीं पण तो नाद सोडला.

दोन वर्षें होऊन गेलीं. सुंदरवदन आपल्या नवीन जागीं स्थिरस्थावर झाला होता. एकदां साधू धासन्याला भेटून

जावें असें त्याच्या मनांत आलें. त्यानें पुष्कळसें धन व नोकरचाकर बरोबर घेतले आणि एका नावेंत बसून कामाख्या येथें आला. चवकशी करतां कळलें कीं सुमित्र कोठें परगांवीं गेला आहे. सुंदरवदन कामाख्या गांवीं उतरला व नदी काठीं हिंडत असतां एका नावेंत त्याला यशोवती वैधव्य स्थितींत उभी असलेली दिसली.

तो परत आपल्या नावेंत गेला आणि एका विवाह जमविणाऱ्या माणसाची चवकशी करून त्याला बोलावून घेऊन म्हणाला "मी सांगतों त्या नावेंत एक विधवा आहे तिच्याशीं मी लग्नाला तयार आहें. ती लग्नाला तयार असेल तर येऊन सांग. मी तिच्या आईवडिलांना विचारून पुढची व्यवस्था करतों. तीन हजार रुपये मी द्यायला तयार आहें. तूं लग्न ठरवून दिलेंस तर तुला शंभर रुपये बक्षिस."

तो मनुष्य सुमित्रला जाऊन भेटला म्हणाला-"तेजपूरचा कोणी श्रीवत्स नांवाचा श्रीमंत गृहस्थ आहे. तुझ्या मुलीला त्यानें पाहिलें आहे. तो मुलीच्या आईला तीन हजार रुपये द्यायला तयार आहे. फक्त तूं होकार देण्याची खोटी आहे."

"नको रे बाबा! तिच्या लग्नाची गोष्ट काढूस. आम्ही आहों त्यांत सुखी आहोंत. लग्नाचें नांव काढलें कीं ती जीव द्यायला तयार होते." असें सांगून सुमित्रनें त्याला निरोप दिला. दलाल परत सुंदरवदनकडे आला व म्हणाला-"मालक! त्या मुलीशीं लग्नाचा विचार सोडा. तिला लग्न नाहीं करायचें. वैधव्यांतच दिवस काढण्याचा तिच्या मनाचा निर्धार आहे. मयत पतीवर तिचें फार प्रेम होतें."

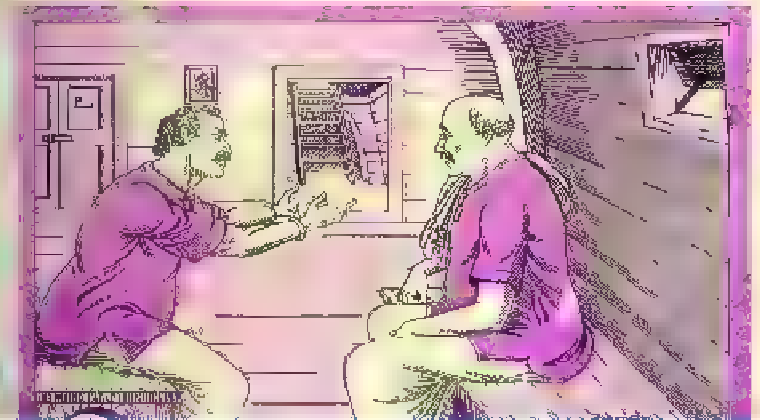
"बरें, तें सोड. म्हणावें, मला दोन दिवसांकरितां नाव हवी आहे भाड्यानें त्याला ते लोक तयार आहेत कीं नाहीं पहा." सुंदरवदन म्हणाला.

"का नाहीं देणार? हाच त्यांचा धंदा आहे." तो मनुष्य म्हणाला.

सुमित्रकडे पुन्हां जाऊन तो मनुष्य म्हणाला-"श्रीवत्साला तुझी नाव कांहीं दिवस भाड्यानें हवी आहे. देतोस का? मागशील तें भाडें मिळेल."

सुमित्र कबूल झाल्यावर त्याच्या हातावर शंभर रुपये आगाऊ भाडें म्हणून ठेवून तो मनुष्य सुंदरवदनकडे आला.

सुंदरवदन चार नोकरांना बरोबर घेऊन परसदारेंत येऊन बसला. त्याचा तो पोशाख व रुबाब पाहून आणि त्याच्या प्रकृतींत पुष्कळ बदल झाला होता म्हणून सुमित्र किंवा त्याची बायको दोघांपैकी कोणीच सुंदरवदनला ओळखलें नाहीं. पण यशोवतीनें त्याला पाहाण्याबरोबर चांगलें ओळखलें. पतीला त्या वेषांत व रुबाबांत पाहून ती थक्क झाली.

सुंदरवदननें खोलीकडे बोट दाखवून बायकोला विचारलें "कांहीं खायला आहे का? खूप भूक लागली आहे. शिळा भात असला तरी चालेल. लोणचें मिरची जें असेल तें चालेल तोंडी लावायला." तें ऐकून तिला वास्तच आश्चर्य वाटलें

नंतर तो आपल्या नोकराला म्हणाला– "काय रे रिकामटेकडा बसला आहेस? दोन बैल पुष्कळ चालू आहे ती काय फुटकाचा. निदान वळून दोरी तरी वळ."

नंतर तो सुमित्राला म्हणाला–"तुमच्या मागच्या खोलींत एक फाटका पंचा आहेना तो द्याल का जरा." यशोवतीनें तें सर्व ऐकलें–"सुमित्रानें पण ऐकलेंच. पण त्याच्या डोक्यांत कांहीं प्रकाश पडला नाहीं. उलट त्याला या गोष्टीचें आश्चर्य वाटत होतें कीं या लक्षाधीशाला फाटक्या पंचाची गरज कां वाटावी? त्यानें आंत जाऊन मुलीला विचारलें "कोठें आहे ग तो फाटका पंचा?"

यशोवतीनें पंचा काढून दिला व म्हणाली "हुमचे जांवई आहेत ते!"

तें ऐकून तिची आई म्हणाली–"गप बैस! आली आहे शिकवायला आम्हांलाच. तो गेला गंगेच्या आहारीं केव्हांच. इतके दिवस श्रम करून ये म्हणून आम्ही रडत आलों. पण ऐकलें नाहींस. आतां एका बाऱ्या गोमट्या श्रीमंताला पाहून त्याला आमचा जांवई म्हणून सांगून त्याच्या-बरोबर संसार करायला तयार झाली आहेस होय?"

यशोवतीनें कांहींच उत्तर दिलें नाहीं.

रात्रीं सुमित्राला बायकोनें विचारलें– "मुलीचीं लक्षणें पाहिलींत का?" तेव्हां तो म्हणाला "त्याच आशा कां पालवलीस तिच्यावर? तिचें मन त्याच्यावर गेलें आहे तर त्यांत काय वाईट झालें? या माणसानें पहिल्यानें निरोप पाठवला होता कीं तो आपल्या मुलीशीं लग्न करायला तयार आहे व वहूल तीन हजार रुपये द्यायला तयार आहे. पण मुलीच्या भीतीनेंच मी नकार देऊन टाकला होता. आतां ती स्वतःच तयार झाली आहे तर वाईट काय? लक्षाधीश नाहीं, कोट्याधीश दिसतो आहे. जन्माचें दारिद्र्य जाईल, म्हणतों."

"मग उद्यां त्याच्याशीं बोला, पाहिजे तर! मुलगी तयार झाली तर लग्न करून देऊं." बायको म्हणाली.

दुसऱ्या दिवशीं सुमित्रानें सुंदरवदनजवळ मुलीच्या लग्नाची गोष्ट काढली तेव्हां सुंदरवदननें त्याला विचारलें–"काय हो तुमचा पहिला जांवई मेला कसा?"

"काय सांगूं, कर्म आमचें. लाकडें आणायला तो नदीकाठीं उतरला. मला तें लक्षांत राहिलें नाहीं. मी नाव घेऊन पुढें जात होतों व परत यायचें विसरलों. पण मुलीनें आठवण करून दिली तेव्हां येऊन पाहातों तर तो तेथें नव्हता. लाकडें, दोरी व कुऱ्हाड मात्र तीं दिसलीं. तो फार आजारी पण होता. मेला असावा."

"तुमचा जांवई जिवंत आहे. तुमच्या समोर बसून बोलत आहे." सुंदरवदन म्हणाला.

"मी म्हणालें तेव्हां तुम्ही दोघें रागा-वलांत." खोलींतून बाहेर येत यशोवती म्हणाली. पति-पत्नी परस्परांस भेटलीं. दोघांच्या डोळ्यांतून आनंदाश्रु वहात होते. त्या अश्रूंच्या प्रवाहांत सर्व दुःखें व कष्ट धुवून निघाले

सासूसासऱ्यांच्या माना लाजेनें खालीं झाल्या. परंतु सुंदरवदननें त्यांना जास्त लज्जित न करतां घरनाव व तो धंदा सोडून त्याच्या वाड्यांत सुखानें राहण्यासाठीं त्यांना बोलावून नेलें. म्हणाला—"गरिबीमुळें माणसाला काय वाटेल तें करावें लागतें. सर्व जातां विसरा व सुखानें म्हातारपण माझ्या घरीं काढा."

येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला-"राजा! सुंदरवदननें आपल्या दुष्ट सासू-सासऱ्यांना आपल्या घरीं कां बोलावून घेतलें? त्यांनीं त्याच्याशीं किती दुष्टपणाची वागणूक केली होती? याचें उत्तर माहीत असून तूं दिलें नाहींस तर, तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर लोळूं लागतील."

विक्रमार्क म्हणाला "त्याच्यावर सासू-सासऱ्यांनीं तें अत्याचार केले म्हणूनच नाहीं का त्यानें नवीन उद्याला भेऊं शकलें? तो मरणाची वाट पहात होता, पण वांचला आणि कोट्याधीश झाला. त्याच्या कष्टसुखाला त्याचे सासूसासरे निमित्त मात्र होते. म्हणून त्यानें त्यांना म्हातारपणी मदत केली"

अशा तऱ्हेनें राजाचें मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतावरोबर नाहींसा झाला व पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला.

(कल्पित)

खजिना भरला

प्राचीन काळीं [illegible] नांवाच्या एका देशावर उत्तम नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याची प्रजा नेहमी सुखी असे. कारण तो धर्मभीरु आणि एक प्रजा-वत्सल राजा होता. कधीं राज्यांत दुष्काळ पडला नाहीं की अराजकता पसरली नाहीं.

इतकें असूनहि एकदां त्याच्या समोर एक मोठा प्रश्न उभा राहिला. त्याचा खजिना हळूहळू कमी होऊं लागला. प्रजेकडून वसूल केलेला कर खजिन्यांत नियमितपणें पोंचत नसे. त्याचें कारण कळेना. राजाला वाटे कीं प्रजा नियमितपणें कर देत नसावी तसें करांचें ओझें पण कमी. एक मूठभर तांदूळ प्रत्येकानें दिले तरी खजिना नेहमीं भरून राहील असें राजाचें म्हणणें होतें.

[illegible] होतांच प्रत्येक कुटुंबाचा प्रमुख कुटुंबात जितकीं माणसें होतीं त्या हिशोबानें कर गांवाच्या अधिकाऱ्याकडे भरीत असे. तो कर जिल्ह्याच्या अधिकाऱ्याकडे जमा केला जाई. जिल्हाधिकारी प्रांत प्रमुखा-कडे व तो राजाकडे पोंचता करी.

[illegible] राज्य भार ग्रामाधिकारी किंवा सामंतांना वांटून देण्यांत आलें होतें.

प्रजेकडून वसूल झालेला कर थोडा फार ग्रामाधिकाऱ्यांजवळ किंवा जिल्हाधिकाऱ्यां-जवळ पडून राही व खजिन्यांत पोंचत नसे. कोठें किती अडकून राही हें कळायला मार्ग नव्हता. कारण राज्यांत किती गांवें आहेत आणि प्रत्येक गांवांत किती कुटुंबें व प्रत्येक कुटुंबांत किती माणसें आहेत याची माहिती राजाकडे नव्हती. त्यामुळें पैसा

सौ. [illegible]

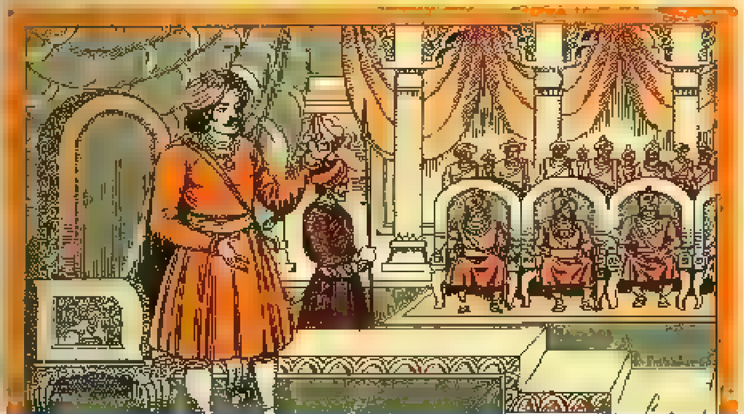

कोठें व कसा दडून राहाला आहे हें कळेना. म्हणून कोणाला सुगावा लागूं न देतां ही आंकडेवारी माहिती मिळविणें आवश्यक होतें. राजानें पुष्कळ विचार केला. शेवटीं त्याला एक उपाय सुचला.

राजानें सर्व बारा सामंत व त्यांच्या हाताखालचे जिल्हाधिकारी यांना खास खलिते पाठवून राजधानींत बोलाविलें. दरबार भरल्यावर राजा म्हणाला—"मी एका अत्यावश्यक प्रश्नासंबंधीं तुमचा सल्ला घेण्यासाठीं तुम्हांला बोलाविलें आहे. आपल्या देशाच्या, प्रजेच्या व आपल्या सर्वांच्या हिताचा हा प्रश्न आहे. गेल्या कांहीं दिवसांपूर्वी मला त्र्यंबकेश्वराचा दृष्टांत झाला. देव स्वप्नांत म्हणाला, तुझ्या या सुंदर व सुखी राज्यावर व जवळपासच्या देशांवर आपत्ति येणार आहे. त्या आपत्तीला तोंड द्यायला आम्ही काय केलें पाहिजे हेंदेखील मी देवाला विचारलें. तेव्हां देव म्हणाला कीं आपण बारा तलवारी तयार करून देवाला अर्पण कराव्या. त्या देवळांतच ठेवाव्या. त्या कशा तयार करावयाच्या हें देखील देवानें सांगितलें. प्रत्येक गांवातल्या प्रत्येक व्यक्तीकडून एकेक सुई घ्यावी. ग्रामाधिकारी गांवांतल्या सर्व सुया एकत्र करून त्यांच्या बरोबर गांवाचें नांव लिहून एक चिठ्ठी ठेवील आणि तें पुडकें जिल्हाधिकाऱ्याकडे पाठवील. कोठें दुर्लक्षपणा किंवा चूक होऊं नये व कोणाला बोल लागूं नये यासाठीं जिल्हाधिकाऱ्यानें जमा झालेलीं सर्व पुडकीं एकत्र बांधून आपल्या जिल्ह्याचें नांव त्यावर लिहून सामंताकडे पाठवावीं. सामंतानें सर्व जिल्हाधिकाऱ्यांकडून आलेल्या पुडक्यांचें एक मोठें ओझें बांधून किंवा पेटींत तीं पुडकीं घालून पेटी राजधानींत पाठवून द्यावी. तलवारी तयार करून त्र्यंबकेश्वराच्या चरणीं अर्पण करण्याची व्यवस्था राजधानींत होईल. ती जबाबदारी मी घेतों.

"कोणत्याहि भागांत रोगराई, दुष्काळ किंवा असेंच कांहीं संकट आलें तर त्या भागाच्या सामंताची तलवार त्या भागांत किंवा गांवांत पाठविण्यांत येईल. तलवार येतांच संकट दूर होईल. तसें झालें नाहीं तर जितके लोक विशिष्ट गांवीं आहेत तितक्या सुया त्या गांवांतून आल्या नाहींत असें समजावयाचें."

सर्व सामंत व जिल्हाधिकारी यांचा राजानें जें सांगितलें त्यावर विश्वास बसला. प्रत्येक गांवांत सुयांची वसूली सुरू झाली. प्रत्येक ग्रामाधिकाऱ्यानें प्रत्येक कुटुंबांत जितकीं माणसें होतीं त्याची नोंद घेऊन त्याप्रमाणें सुया वसूल केल्या व गांवभरच्या सुया एका पुडक्यांत बांधून गांवाच्या नांवाची चिठ्ठी त्याला चिकटून ठेवली. अशा तऱ्हेनें प्रत्येक गांवांतलीं पुडकीं जिल्हाधिकाऱ्याकडे येऊन जमा झालीं. जिल्हाधिकाऱ्यानें त्या सर्वांचें मोठें पुडकें बांधून सामंताकडे पाठविलें व सामंतानें सर्व जिल्हाधिकाऱ्याकडून आलेल्या पुडक्यांचें एक मोठें ओझें गाडींत घालून राजधानींत

पोचतें केलें. बारा गावच्या राजधानींत पोचल्या झाल्या.

राजानें आपल्या खासगी अधिकाऱ्यांकरवीं गांवें, जिल्हे व प्रांत या प्रमाणें सुया मोजून खानेसुमारी घेतली व आंकडेवारी यादी तयार केली. राजाला पाहिजे होती ती माहिती मिळाली.

चांगला मुहूर्त दिवस पाहून राजानें लोहाराकरवी त्या सुयांच्या बारा तलवारी तयार करविल्या. नंतर त्या तलवारींची राजधानींत मिरवणूक काढण्यांत आली. लोकांनीं तोरणें पताका लावून व आरत्या आणून तलवारींवरील आपली भक्ति दर्शविली. नंतर त्या तलवारी लवकेश्वराच्या देवळांत ठेवण्यांत आल्या.

त्यानंतर करवसुली ठीक ठीक होऊं लागली. कोणी कमी कर भागून दिला तर राजा कमी वस्तीच्या गांवांत किती कर मिळाला हें सांगून ग्रामाधिकाऱ्याची चूक त्याच्या पदरांत बांधून देई. त्यामुळें कराची रक्कम चोरून ठेवणारांची हिंमत होईना. त्यांनी पुरी रक्कम खजिन्यांत जमा करायला सुरवात केली. अशा तऱ्हेनें खजिना पुन्हा भरला.

एखाद्या गांवांत रोगराई किंवा इतर दुसरी कांहीं आपत्ति आली कीं त्या प्रदेशांतली तलवार पाठवून देण्यांत येई. रोगराई दूर झाली की लोक म्हणत हा सर्व तलवारीचा परिणाम आहे. दूर झाली नाहीं तर म्हणत "आमच्या गांवच्या लोकांनीं किंवा ग्रामाधिकाऱ्यानें सुया मोजण्यांत किंवा पाठविण्यांत कांहींतरी चूक केली असावी.

मंत्र विद्या

एका गांवीं मदन नांवाचा एक आळशी मुलगा रहात असे. कोणतेंहि काम तो करीत नसे. दुर्दैव नव्हे तर स्वतः कांहीं काम करण्यांत तो कमीपणा मानीत असे. मंत्रविद्या अवगत करून घेतली तर कोणतेंहि काम सहजीं होऊं शकेल व उदरनिर्वाहाची पंचाईत करण्याचें कारण उरणार नाहीं, असें एकदां त्याला वाटलें.

गांवापासून दूर एका डोंगरांतल्या गुहेंत एका मठांत एक सिद्ध पुरुष रहात असे. त्याला मंत्रविद्या अवगत होती. मदन त्याच्या शोधार्थ निघाला. तो मठांत पोंचला तेव्हां तो सिद्ध पुरुष दर्भासनावर बसला होता. त्याचे शिष्य निरनिराळ्या प्रकारच्या कामांत गुंतले होते.

मदननें त्या सिद्धपुरुषाला नमस्कार करून शिष्य म्हणून घेण्यास विनंति केली.

सिद्ध म्हणाला—"मुला, मंत्रविद्या संपादन करण्यास आवश्यक शक्ति तुझ्या अंगीं नाहीं."

तें ऐकून मदन थोडा निराश झाला. तरी धीर करून म्हणाला-"बुवा! मला प्रयत्न करून पाहण्याची इच्छा आहे येथेंच राहण्याची परवानगी द्यावी."

"त्याला हरकत नाहीं. इतर शिष्यांबरोबर तूं पण रहा." सिद्ध म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशीं उजाडतांच् त्या सिद्ध पुरुषानें मदनला बोलविलें आणि एक कुऱ्हाड देऊन लाकडें फोडून घेऊन यायला सांगितलें.

लाकडें फोडण्याचें काम केलें तर मंत्रविद्या अवगत होणार नाहीं असें त्याला वाटत

होतें. परंतु सिद्ध पुरुषानेंच आज्ञा केल्यावर ती लाकडें फोडून घेऊन आला. पुरा एक महिना तो हेंच काम करीत राहला. त्यामुळें त्याच्या हाताला घट्टे पडले.

एक दिवशीं संध्याकाळीं तो लाकडें घेऊन मठांत पोंचला तेव्हां सिद्ध पुरुषासमोर दोन जण नवीन कोणीतरी बसले होते. तिथे कांहीं तरी बोलत होते. खोलींत काळोख होता. परंतु सिद्ध पुरुषानें आपल्या एकाहि शिष्याला दिवा लावून आणायला सांगितलें नव्हतें. तो स्वतःच उठला व त्यानें भिंतीवर निखाऱ्यांतून कसला तरी गोळा काढून ठेवला. तो गोळा चंद्रासारखा चकाकू लागला. खोलींत चांदण्यासारखा उजेड झाला.

नंतर दोघां नव्यापैकीं एक जण म्हणाला—"थोडा वेळ कांहीं करमणुकीचा कार्यक्रम ठेवूं या." असें सांगून त्यानें एक जळकी काडी काढून भिंतीवर काढलेल्या एका वर्तुळावर टाकली. त्या काडीची एक अप्सरा झाली व ती त्या वर्तुळांतून बाहेर खोलींत आली. कांहीं वेळ नृत्यगान करून ती अप्सरा पुन्हां काडी झाली व खालीं पडली.

नव्या अनोळखी माणसांपैकीं एकानें एक तांब्या सिद्धपुरुषाच्या शिष्याच्या हातांत दिला व म्हणाला—"यांत जी खीर आहे ती तूं पिऊन टाक."

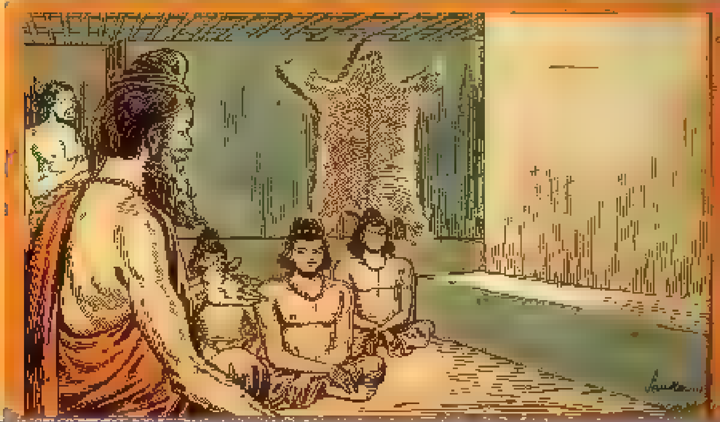
मदनला वाटलें कीं तांब्यांत कितीशी खीर असणार. तांब्या असेल थोडीशी ! तेवढ्या खिरीनें कोणाचें पोट कसें काय भरणार ? परंतु तांब्यांतल्या खिरीनें सर्वांचीं पोटें भरलेलीं पाहून त्याला आश्चर्य वाटलें.

नंतर सिद्धपुरुष दोघांना म्हणाला—"चला, थोडा वेळ चंद्रमंडळांत भ्रमण करून येऊं."

मदनच्या डोळ्या देखत तिघे भिंतीवरच्या चंद्रमंडळांत जाऊन बसले. शिष्यांनीं कांहीं वेळ त्यांची हालचाल पण पाहिली.

इतक्यांत भिंतीवरचा चंद्र एकाएकीं विझला. खोलींत काळोख झाला. शिष्यांनीं एक दिवा आणून ठेवला. तेव्हां फक्त सिद्धपुरुष काय तो बसलेला दिसला. तो आपल्या शिष्यांजवळ मदनला जें कांहीं दिसलें होतें त्या विषयीं कांहीं एक बोलला नाहीं. तो एवढेंच म्हणाला "जाऊन झोपा सर्व. सकाळीं लवकर उठायचें आहे ना ?"

आणखी दोन महिने होऊन गेले. मदन लाकडें फोडून नित्य नियमितपणें आणीत

होता. त्याला सिद्धपुरुष मंत्रविद्या शिक-विणार असल्याचीं चिन्हें दिसत नव्हती.

शेवटीं मदननें धाडस करून एकदां सिद्धपुरुषाला विचारलें—"गुरुवर्य! मी तीन महिने झाले, मध्या भक्तिपूर्वक आपली सेवा करीत आहें. गेले तीन महिने लाकडें फोडून आणण्या व्यतिरिक्त मी कांहीं केलें नाहीं. इतके शारीरिक श्रम मी आपल्या आयुष्यांत कधीं केले नाहीत व मला कामाची संवय पण नाहीं. आतां मी घरीं जावें म्हणतो."

"ठीक आहे, जा! मी मला केव्हां म्हटलें? जरी तूं आकास त्यान दिवशीं मी तुला सांगितलें होतें, आवश्यक बळ तुझ्या अंगीं नाहीं. खुशाल जा आपल्या घरीं." सिद्धपुरुष म्हणाला.

"गुरुवर्य! मी इतकी मेहनत केली. मला एखादा लहानसाच का होईना मंत्र शिकवणार नाहीं का?" मदननें विचारलें.

"एवढेंच ना! त्याला हरकत कसली? तुला मंत्र शिकवयचा आहे का?" सिद्ध-पुरुषानें विचारलें.

"मी आपणाला भिंतींत व भिंतीवर चालतांना पाहिलें आहे. ही मंत्रशक्ति मला अवगत झाली तर माझ्या मनाचें समाधान होईल." मदन म्हणाला.

तो सिद्धपुरुष मोठ्या हंसला. त्यानें मदनला एक लहानसा मंत्र शिकवला. तो मंत्र म्हटल्याबरोबर मदन भिंतीतून पलीकडच्या खोलींत जाऊन पोंचला आणि परत पण आला.

मदन सिद्धानें शिकवलेला मंत्र म्हणून पुन्हां एकदां भिंतीच्या पलीकडे जाण्याचा प्रयत्न करूं लागला. पण भिंतीनें त्याला पलीकडे जाऊं दिलें नाहीं.

"असें हळूहळू चालून काय उपयोगी? डोकें खालीं करून धांवून लवकर पळत गेलास तर भिंती पलीकडे जाशील." सिद्ध पुरुष म्हणाला. सिद्धानें सांगितल्याप्रमाणें केल्यावर मदन पलीकडे जाऊन पुन्हां परत आला. नंतर त्यानें त्या सिद्ध पुरुषाचे आभार मानले.

"तुला ही विद्या आतां अवगत झाली आहे. परंतु वाटेल त्याच्या समोर या विद्येचें प्रदर्शन करूं नकोस बरें का? ध्यानांत ठेव!" असें सांगून सिद्ध पुरुषानें मदनला निरोप दिला.

मदननें घरीं गेल्याबरोबर, घरच्या व गांवच्या लोकांसमोर बढाया मारल्या की एका सिद्ध पुरुषाकडून त्यानें निरनिराळ्या प्रकारची मंत्रविद्या शिकून घेतली आहे. परंतु कोणती मंत्रविद्या तो शिकून आला आहे, हें स्पष्टपणें त्यानें कोणालाच सांगितलें नाहीं. म्हणून त्याच्या बोलण्यावर कोणाचाच विश्वास बसेना.

म्हणून एकदां मदननें गांवकऱ्यांसमोर त्याला मिळालेल्या सिद्धीचें प्रदर्शन करण्याचें ठरविलें. एक जागा ठरवून त्यानें गांवच्या लोकांना तेथें जमा केलें. गांवकरी जमा झाल्यावर मदन मंत्र म्हणून मेंढ्यासारखा डोकें खालीं करून धांवून समोरच्या भिंतीच्या दिशेनें धावला. पण भिंतीवर त्याचें डोकें आदळल्यामुळें तो बेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडला. डोक्याला एक मोठें टेंगूळ आलें. मदनच्या त्या मंत्र-विद्येची चर्चा गांवांत कित्येक वर्षें चालू होती. लोक ती गंमत सांगून गालांतल्या गालांत हंसत.

म्हणूनच कीं काय अशक्य काम करणाऱ्याला पाहून आपण म्हणतो. "असें भिंतीवर डोकें आपटून काय मिळणार आहे?"

फसगारी

एका सुलतानाच्या राज्यांत एका गृहस्थाला दोन मुलगे होते. त्या गृहस्थानें मरण समयीं मुलांना जवळ बोलाविलें व म्हणाला "आजपर्यंत मी होतों म्हणून तुम्हांला कसलीच काळजी नव्हती. परंतु या पुढें तुम्हांला स्वतःच्या पोटापाण्याची काळजी करावी लागणार. इतर धंद्यांत तुम्हांला कदाचित यश येणार नाहीं. चोरीचा एकच धंदा तुम्हाला करतां येईल." असा विक्षिप्त सल्ला देऊन त्यानें डोळे मिटले.

चोरीच्या धंद्यांत एक म्हातारा मनुष्य पटाईत आहे हें कळल्यावरून दोघे भाऊ त्याच्या कडे गेले आणि चौर विद्या शिकूं लागले. कांहीं काळ लोटला. एकदां गुरूनें आपली हातचलाखी दाखविण्याचें ठरविलें. तो झाडावर चढला आणि घरट्यांतल्या पक्ष्याला त्याची झोप मोडल्याशिवाय उचलून घेऊन आला. गुरूनें तो पक्षी आपल्या मोठ्या शिष्याला दाखविण्याचा विचार केला. पण तो पक्षी त्या शिष्याच्या हातांत केव्हां न कसा जाऊन पोचला हें त्या म्हाताऱ्याला देखील कळलें नाहीं.

गुरूनें आपल्या शिष्याच्या हातचलाखी बद्दल त्याची पाठ थोपटली. म्हणाला—"आतां मी तुला नवीन कांहीं शिकवूं शकेन असें दिसत नाहीं. म्हणून तूं स्वतःच्या पायावर उभा राहून धंदा सुरू कर." असें सांगून व शिष्याला आशीर्वाद देऊन गुरूनें त्याला निरोप दिला. चोरी करण्यांत दोघे पटाईत होते. त्यांची ख्याती दिवसेदिवस खूप वाढूं लागली.

एकदां धाकटा भाऊ मोठ्याला म्हणाला "या लहान सहान चोऱ्यांत काय फायदा? सुलतानाचा खजिना लुटूं या."

"होय! बाबांचें सुद्धां हेंच मत होतें कीं धनी श्रीमंत माणसांच्या घरीं चोरी करावी. सुलतानाहून मोठा श्रीमंत कोण आहे जगांत?" मोठा भाऊ म्हणाला.

त्यानंतर एका काळोख्या रात्रीं दोघां भावांनीं सुलतानाच्या महालाच्या भिंतीला भोंक पाडलें व धाकटा भाऊ भोंकांतून आंत शिरला. म्हणून तो सहजीं आंत शिरला आणि हिरे माणिक्यें, सोन्याचीं नाणीं दागदागिने, जें हातीं लागलें तें एकेक करून आणून भोकांतून मोठ्या भावाला देत गेला.

दुसऱ्या दिवशीं चोरी झाल्याचें कळलें. सुलतानानें वजिराला बोलावून विचारलें—"वजीरसाहेब, आमच्या महालांत चोर शिरलाच कसा?" सुलतानानें पुन्हां विचारलें.

"त्यानें कोठें भोंक पाडलें होतें का, हें कळायला कांहीं मार्ग?"

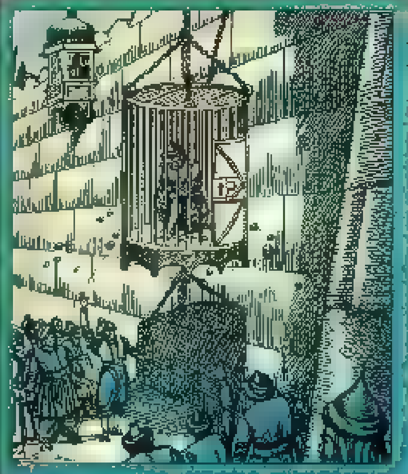
"खिडकी दरवाजे बंद करून महालांत धूर करावा. महालाच्या चारी बाजूला शिपाई उभे करावेत. ज्या मार्गांतून धूर निघेल तेथें चोरांनीं भिंतीला भोंक पाडलें होतें हें उघड आहे." वजीर म्हणाला.

वजिरानें सांगितल्याप्रमाणें करून पहातां चोर ज्या जागीं भोंक पाडून वाड्यांत शिरला होता ती जागा कळली. एक पाहरेकरी धावतधावत सुलतानाकडे गेला व म्हणाला "महाराज! जागा सांपडली."

सुलतान म्हणाला—"अरे! त्यानें पाडलेलें भोंक कोणाला हवें आहे? चोर कोठें आहे हें सांग!"

"त्या भोकांत चोर नव्हता, सरकार!" तो पाहरेकरी म्हणाला.

"भोकावर सतत पहारा ठेवा. चोर पुन्हां जरूर येईल." वजीर म्हणाला.

वजिरानें सांगितल्याप्रमाणें दोघे भाऊ चोरी करायला त्या जागीं पुन्हां आले. धाकटा भाऊ भोकांत शिरला त्याला सुलतानाच्या शिपायांनी अटक केली आणि मोठा भाऊ बाहेरच्या बाहेर पळून गेला. पकडलेल्या चोराला हातकड्या व बेड्या घालून शिपायांनीं राजासमोर हजर केलें.

"याचें डोकें उडवा!" सुलतानानें हुकूम सोडला.

"अशी घाई करूं नये सुलतान! याचा एक साथी फरार आहे म्हणून याला बांधून एका पिंजऱ्यांत ठेवावें व पिंजरा बाहेर टांगून ठेवावा. महालांत चोरी केल्याबद्दल काय शिक्षा मिळते हें चोरी करणाऱ्याला कळेल. नंतर याच्यावर जो कोणी दया दाखवील त्याला अटक करायला सांगावें." वजीर म्हणाला.

पिंजरा महालाबाहेर टांगून ठेवण्यांत आला, लोक येत व कुजकीं फळें पिंजऱ्यावर फेंकीत. "उद्यां त्याचें डोकें उडविण्यांत येईल" ही वार्ता राजधानीभर पसरली.

रात्रीं काळोख पडल्यावर मोठा भाऊ तोंडावर बुरखा घेऊन आणि खांद्याला पंख बांधून व एका घोड्यावर बसून, ज्या जागीं पाहारेकरी पहारा देत उभे होते तेथें आला.

"कोण तूं?" पाहारेकऱ्यांनीं विचारलें.

"नराधमांनो! तुम्ही मला ओळखलें नाहीं वाटतें? माझें नांव इस्राईल. प्रत्यक्ष अल्लानें मला पाठविलें आहे. हा माझा कैदी आहे. मी याला धरून घेऊन जात आहें." असें सांगून त्यानें पाहारेकऱ्यांकडून किल्ली मागून घेतली. पिंजरा उघडून भावाला घोड्यावर बसविलें व जोरानें घोडा सोडला.

सैनिक तर भीतीनें थरथर कांपत होते. काय करावें, त्यांना सुचेना.

मोठ्या भावानें रात्रीच्या रात्रीं धाकट्या भावाला परदेशांत पोंचता केला. कारण स्वदेशांत राहणें धोक्याचें होतें. कारण सहस्रावधी लोकांनीं त्याला प्रत्यक्ष पाहिलें होतें. मोठ्या भावाला कोणी पाहिलें नव्हतें. तो स्वदेश सोडून गेला नाहीं. महालांतून चोरी करून आणलेली एकेक वस्तु बाजारांत तो विकी व त्यावर त्याचा उदरनिर्वाह छान चाले. परंतु मोठमोठीं रत्नें व माणिक्यें तशींच्या तशीं पडून होतीं. तीं विकायला बाजारांत नेलीं तर चोरी पकडली जाईल अशी धास्ती त्याला वाटत होती.

सुलतानाला मात्र फार वाईट वाटलें, हातीं आलेला चोर हातावर तुरी देऊन निसटून गेला. सैनिकांना भुलावणी देऊन तो निघून गेल्यामुळें राजाला जास्तच राग आला. त्यानें वजिराला बोलावून विचारलें—"आता काय करायचें?"

"मला चार सोन्याचीं नाणीं द्या." वजीर म्हणाला.

"काय करणार नाणी घेऊन?" राजानें विचारलें.

"मी तीं महालाच्या वाटेवर टाकून ठेवीन." वजीर म्हणाला.

"काय फायदा? त्यांत काय मिळणार!" राजानें विचारलें.

"सुलतान! सोन्याचीं नाणीं वाटेंत पडलेलीं पाहून चोर स्वस्थ बसेल का? सामान्य चोर असेल तर त्याला वाटेल कीं त्याला पकडण्यासाठीं हें जाळें टाकलेलें आहे. म्हणून त्यांच्या पैकीं कोणी त्या नाण्यांजवळ फिरकणार सुद्धां नाहीं. परंतु साहसी चोर ही संधी दवडणार नाहीं. काय वाटेल तें करून तीं चोरून नेण्याचा तो खात्रीनें यत्न करील. आपले शिपाई चोरावर पाळत ठेवतीलच."

सुलतान तें ऐकल्यावर कबूल झाला. त्यानें वजिराला चार मोहोरा दिल्या. त्या महालाच्या वाटेवर टाकण्यांत आल्या. जागोजागीं शिपाई गुप्तपणें नेमण्यांत आले.

परंतु चोरानें तें सर्व ओळखलें. नाण्यांची चोरी करणाऱ्याला धरण्यासाठीं जागोजागीं सैनिक नेमण्यांत आले आहेत, हें देखील त्याला कळलें. तरी तीं नाणीं आपण चोरली नाहींत तर आपण चोरच कसले? असा विचार करून तीं नाणीं चोरण्यासाठीं त्यानें एक युक्ति केली.

त्यानें एका व्यापाऱ्याचा वेष घेतला. उंट भाड्यानें देणाऱ्याकडे गेला आणि म्हणाला—"मी दुरून प्रवास करीत आलो आहें. माझे उंट दूर आजारी आहेत. त्यांचें औषधपाणी चालू आहे. कांहीं माल तावडतोब किल्ल्यापर्यंत पोंचवायचा आहे. म्हणून मला तुमचे उंट आज संध्याकाळ पर्यंत भाड्यानें हवे आहेत."

तो भाड्यानें दहा उंट घेऊन आला. त्यांच्या तळपायांना त्यानें गोंद लावून ठेवला. नंतर स्वतः उंट हाकणाऱ्यांचा वेष

पालटून जो त्या वाटेवर मोहरा टाकून ठेवल्या होत्या त्या वाटेनें उंटांना हाकलत निघाला. परत आल्यावर त्यानें उंटांच्या तळपायाच्या मोहरा काढून घेऊन उंटवाल्या-कडे उंट पोंचते केले आणि घरीं आला.

"आपल्या डोळ्यांत धूळ फेकून चोर मोहरा घेऊन गेला. आतां पुढें काय?" सुलतानानें विचारलें.

वजीर थोडा वेळ विचार करून म्हणाला "एका मेजवानीची व्यवस्था करून सर्व नागरिकांना मेजवानीचें बोलावणें करावें."

"आपासी पैसे वायां कां घालवायला सांगतोस? मेजवानी देऊन काय मिळणार आहे?" सुलतानानें विचारलें.

"मेजवानीला चोर नक्की येईल. आणि मी सांगायला विसरलों होतों. हा चोर जेव्हां आपल्या मित्राला सोडवून न्यायला दुसरा घेऊन आला होता तेव्हां त्याच्या तोंडावरचा बुरखा थोडा बाजूला सरला होता आणि त्याच वेळीं एका पहारेकऱ्यानें त्याला पाहिलें होतें. मी पहारेकरी त्याला ओळखीन म्हणतो. म्हणून दारावर त्यालाच उभें करूं. चोर आल्याबरोबर तो चोराला ओळखील. म्हणजे चोराला पकडतां येईल." वजिरानें सांगितलें

ठरल्यावेळीं मेजवानीची उत्तम व्यवस्था करण्यांत आली. वजिरानें सांगितल्या प्रमाणें चोर आला. मुख्य दारावर नेमलेल्या त्या पहारेकऱ्यानें त्याला पाहतांच ओळखून त्याला पकडण्याचा यत्न केला व "चोर चोर" म्हणून मोठ्यानें ओरडला. त्या झटापटींत चोराच्या उजव्या बाजूच्या मिशाच काय त्या चोराच्या हातांत आल्या. चोरानें चटकन् खिशातून चाकू काढून डाव्या बाजूच्या मिशा कापून टाकल्या आणि गर्दींत शिरला.

"चोर चोर" म्हणून झालेला ओरडा ऐकून इतर शिपाई धांवून आले. पण दारावरच्या त्या पहारेकऱ्याच्या हातांत फक्त मिशाच होत्या.

"अरे अरे अरे! पुन्हां चोराला निसटून जाऊं दिलेंस तूं!" सुलतान हताश होऊन म्हणाला.

"पण तो जाणार कोठें? आंत पक्वान्नां-वर हात मारीत असेल. त्याला इकडूनच बाहेर निघावें लागणार. तेव्हां त्याला पकडूं." असें सांगून वजीर सैनिकांना म्हणाला— "तुम्ही मेजवानीला आलेल्या सर्व लोकांना नीट लक्षपूर्वक पाहून या. उजव्या मिशा नसणारा कोणी दिसला तर त्याला पकडून घेऊन या."

थोड्या वेळानें शिपाई दहाजणांना पकडून घेऊन आले. त्यांपैकीं एकाला देखील उजव्या बाजूची मिशी नव्हती. चोरानें गर्दीत फिरतांना आठ दहा जणांच्या मिशा कापून टाकल्या होत्या. आपली उजव्या बाजूची मिशी छान कापून घेऊन तो इतरांबरोबर मेजवानीला बसला होता.

दुसऱ्या दिवशीं सुलतानानें वजिराला बोलविलें. आणि म्हणाला "वजीर साहेब! आतां बस झालें तुमचें. आतां तुम्ही आराम करा. आपल्या जागीं दुसरा वजीर नेमण्यासाठीं दवंडी पिटून जाहीर करा कीं ज्या चोराला हजार युक्त्या करून मी व वजीर आजपर्यंत पकडूं शकलों नाहीं, तो स्वतः जर हजर झाला तर मी त्याला आपला जांवई करून घेऊन आपला वारस म्हणून त्याला राज्य देईन."

दवंडी ऐकून चोर आला. राजानें त्याला आपला जांवई करून घेऊन आपलें राज्य दिलें.

कृष्णावतार

विकद्रुनें जें कांहीं सांगितलें तें कृष्णानें सर्व ऐकून घेतलें व म्हणाला "आता त्याला तोंड एकच दिसतें आहे. मी व बलरामदादा दोघे जरासंधादेखत दक्षिणेकडे निघून जातों म्हणजे तो मथुरेला घातलेला वेढा काढून घेईल आणि आमचा पाठलाग करीत दक्षिणेकडे येईल. आम्ही विन्ध्य पर्वतावरील एक किल्ला सर करून त्यांत बसून जरासंधाला पुरा करून तोंड देऊं. अशानें यादवकुळाची कीर्ति सर्व जाहीर होईल व प्रतिष्ठा पण वाढेल.

सर्वांना हें बरोबर वाटलें. कृष्ण व बलराम कांहीं शस्त्रास्त्रें घेतल्याशिवाय मथुरेहून निघाले व सरळ जरासंधाला जाऊन म्हणाले "तूं इतकें मोठें सैन्य व या सर्व राजांना घेऊन इकडे येण्याचें कारण? आम्ही देखील पाहिजे तर तुला मदत करूं."

जरासंध कृष्ण व बलराम येत आहेत हें कळतांच कवच घालून व धनुष्य बाण घेऊन सज्ज झाला. तो कृष्ण बलरामांना म्हणाला "तुम्ही फार बलवान व पराक्रमी आहांत असें मी ऐकतों. तुमच्याशीं युद्ध करून तुम्हांला जिंकण्याच्या हेतूनें मी इकडे आलों आहे. म्हणून तुम्ही युद्ध करण्यास तयार होऊन या."

त्यांचें तें उत्तर ऐकून कृष्ण बलराम कांहीं उत्तर दिल्याशिवाय तेथून दक्षिण दिशेला निघाले. अनेक पर्वत, नद्या व देश पहात ते विन्ध्य पर्वताच्या वनप्रदेशांत येऊन पोंचले. सह्याद्री पर्वतावर असलेल्या एका वडाच्या झाडाखालीं त्यांनीं परशुरामाला ध्यानमग्न बसलेला पाहिलें. तेथें परशुराम शंकराचें ध्यान करून तपश्चर्या करीत बसला होता. एका बाजूला गाय आपल्या वासरा-बरोबर बांधलेली होती. परशुरामाच्या एका बाजूला कमंडलु वगैरे होतें तर दुसऱ्या बाजूला धनुष्य बाण, तलवार व परशु होता परशुरामाच्या मुखावर ब्रह्मतेज व क्षात्रतेज झळकत होतें. कृष्णबलरामांनीं परशुरामाच्या पायांवर मस्तक ठेवून नमस्कार केला व त्याचें स्तोत्र म्हटलें

नंतर कृष्ण येण्याचें कारण सांगून म्हणाला "महात्मन् ! आम्ही यमुने-कांठच्या मथुरा नगरीचे रहिवासी आहों. यादवकुलावतंस वसुदेव हे आमचे वडील. माझें नांव कृष्ण व माझ्या मोठ्या भावाचें नांव बलराम कंसाच्या भीतीनें आमच्या वडिलांनीं आम्हांला जन्मतांच गोकुळांत पोंचतें केलें तेथेंच आम्ही लहानाचे मोठे झालों. नंतर आम्ही मथुरेला आलों. आम्ही कंसाचा वध केला व त्याचें राज्य त्याचे वडील महाराज उग्रसेन यांस दिलें. कंसाचा वध केल्यामुळें त्याचा सासरा जरासंध याला आमचा राग आला व तो एक मोठें सैन्य घेऊन मथुरेवर चालून आला. आम्ही निःशस्त्र होतों म्हणून त्याच्या बरोबर युद्ध करणें आम्हांस शक्य नव्हतें तरी त्याच्या समोरच आम्ही पाय काढला व येथवर पळून आलों आहों. आता आपला सल्ला असेल तसें करावयास आम्ही तयार आहों"

परशुराम सर्व वृत्त ऐकून म्हणाला "त्यानें तुम्हां दोघांना दक्षिणेकडे येत असतांना पाहिलें आहे, तेव्हां तो तुमचा पाठलाग करील आल्याशिवाय राहणार नाहीं. जरासंधाला जिंकायचें असेल तर एकच उपाय आहे. एकच एक किल्ला स्वरक्षणार्थ तुम्हाला रचावा पडेल. मी तो किल्ला स्थान तुम्हाला दाखवितों."

परशुरामाबरोबर कृष्ण बलराम निघाले व गोमंत नामक पर्वताजवळ पोंचले. "या पर्वताला एकच एक गगनभेदी शिखर आहे. तेथून सूर्य चंद्रांच्या उदयास्ताचीं स्थानें अगदीं जवळ वाटतात आणि समुद्रावरची अनेक बेटें पण दिसतात" परशुरामानें गोमंत पर्वताच्या शिखराचें असें वर्णन केलें व पुढें म्हणाला—

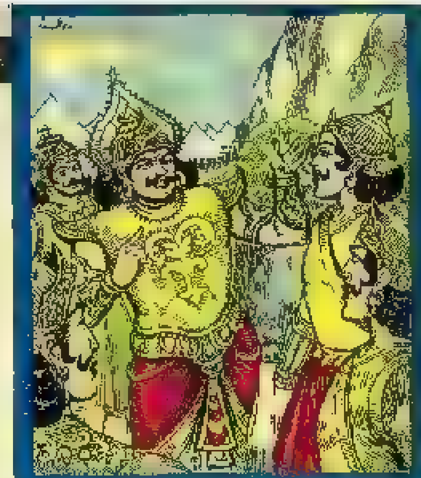
"या शिखरावर चढून तुम्हांला स्वतःचें रक्षण व जरासंधाचा पराभव करतां येईल. जरासंधाला व त्याच्याबरोबर येणाऱ्या राजांना निराश होऊन परत जावें लागेल."

तिघे त्या शिखरावर चढू लागले.

"तुमच्या शत्रूंचा जयघोष ऐकूं येत आहे. त्यावरून ते जवळ पोंचले आहेत. तुम्ही सावधपणें त्याच्याशीं युद्ध करा" असें सांगून परशुरामानें दोघांचा निरोप घेतला. कृष्ण बलरामांनीं कृतज्ञतापूर्वक परशुरामाला नमस्कार केला.

कृष्ण बलराम गोमंत पर्वतावरचीं दृश्यें व गुहा पहात वर चढत होते. त्यांना भिण्याचें कारणच नव्हतें. तेवढ्यांत जरासंधाच्या सैन्याचा कोलाहल ऐकूं आला. जरासंधानें त्या पर्वताभोंवती वेढा घालण्याचा हुकूम देतांच सैन्यानें वेढा दिला. जरासंधाबरोबर शिशुपाल, रुक्मी, चेकितान, वाल्हिक, द्रुपद, विराट, उत्तमौज, जयद्रथ वगैरे राजे होते.

जरासंधानें सर्व राजांची एक मोठी सभा भरविली आणि म्हणाला "दोघे यादव कुमार या पर्वतावर चढले आहेत असें वाटतें. म्हणून पर्वतावर चढायाचें आहे. वाटेंत येणारे अडथळे दूर करीत चला चढू या पर्वतावर. वर कोणी दिसेल त्याच्यावर शस्त्रवृष्टि करा. जरूर पडल्यास या पर्वताचाच चुरा उडवूं या आणि ज्या कामासाठीं आपण येथवर आलों आहों तें पुरें करून परत फिरूं या."

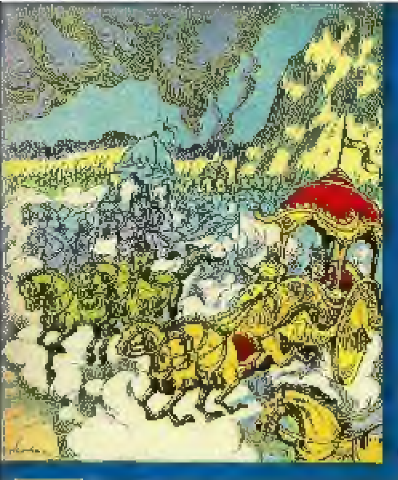

शिशुपाल म्हणाला "या पर्वतावर प्रत्यक्ष देवादिकांना देखील चढणें अशक्य आहे. नेहमीं रथांत बसून युद्ध करणाऱ्या राजांना पायीं पर्वतावर चढून जाणें शक्य होईल काय? आपण संख्याबलानें जास्त आहों एवढ्यावरच त्यांचेवर हल्ला चढविणें शहाणपणाचें होणार नाहीं. बलराम व कृष्ण यांना सामान्य वीर समजून चालावयाचें नाहीं. या शिवाय ते एका किल्ल्यांत बसून युद्ध करणार. त्यांचें नुकसान आपल्याला करतां येणार नाहीं. ते मात्र आपलें फार मोठें नुकसान करूं शकतील. म्हणून आपण किल्ल्याला वेढा देऊन या पर्वताला आग लावली तर दोघे आगींत सांपडून ठार होतील."

शिशुपालाची ही सूचना जरासंधाला पटली.

जरासंधाच्या आज्ञेनें सैन्यानें झाडें पाडून चारी बाजूला आग लावली. आगीचे लोट आकाशाला जाऊन भिडले व धुरानें सर्व आकाश भरून गेलें.

तें सर्व पाहून बलराम कृष्णाला म्हणाला— "कृष्णा, पाहिलेंस ना, आपल्यामुळें या पर्वताची कशी दुर्दशा होत आहे ती?

हें सर्व उघड्या डोळ्यांनीं पहात राहून आपण कांहीं केलें नाहीं तर आपली अपकीर्ति होईल. मी या जरासंधाचा आतां वध करतों. त्याला इतका गर्व? इतकें मोठें सैन्य घेऊन तो आला आहे. मी ही पृथ्वी निःक्षत्रिय करून टाकतों." असें सांगून बलराम पर्वतावरून खालीं उडी मारून आला. कृष्णानें पण त्याच्या पाठोपाठ उडी मारली. त्यांचा तो भयंकर प्रताप पाहूनच जरासंधाच्या सैन्याची गाळण उडून गेली व सैन्य पळूं लागलें.

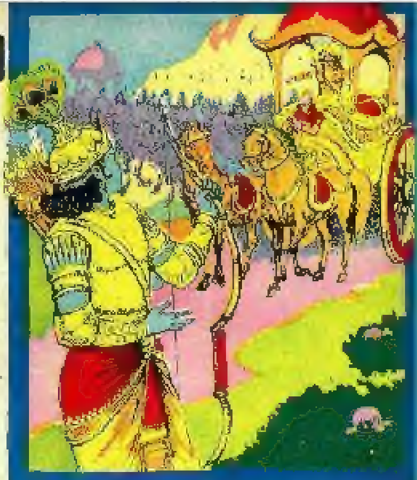
त्या दोघांच्या पायांच्या धक्क्यानें पर्वत थोडा दबला आणि पाताळगंगा वर आली. तिच्या पाण्यानें आग विझली.

त्या दोघांचा पराक्रम पाहून देवांनीं आकाशांतून पुष्पवृष्टि केली आणि त्यांचीं शस्त्रास्त्रें पुरविलीं.

तेव्हां कृष्ण विष्णूसारखा व बलराम सहस्र फण असलेल्या शेषनागासारखा दिसला. त्यांनीं सैन्यावर प्रहार करायला सुरू केल्यावर जरासंधाच्या मदतीला आलेले शिशुपाल आदिक राजे पळूं लागले. त्यांना मागें फिरायला आव्हान करून जरासंध म्हणाला—"थोरांमोठ्यांचें असें म्हणणें आहे कीं युद्धभूमीवरून पराङ्मुख होऊन जे पळून जातात त्यांना हत्येचें पाप लागतें. तुम्ही सर्व स्वतःला वीर म्हणवितां आणि गवळ्यांच्या पोरांना भिऊन भित्र्याभागूबाईसारखे पळतां काय? मी असेपर्यंत तुम्हांला भिण्याचें कारणच काय? मी या यादवांना आपल्या बाणानें ठार करतों."

तें ऐकून पळून जाणारे राजे परत फिरले. त्यांनीं कृष्ण बलरामांना चारी बाजूंनीं घेरलें आणि सर्वांनीं मिळून एकाच वेळीं शस्त्रप्रहार केला. पण कृष्ण बलरामांचा धीर खचला नाहीं, उलट त्यांना स्फेव चढला व त्यांनीं स्वरक्षणासाठीं देवांकडून मिळालेल्या शस्त्रास्त्रांचा मारा सुरू केला. त्यामुळें सहस्रावधि वीर धरातीर्थीं पडले व रक्ताचा पूर वाहूं लागला. त्यांनीं पाय मागें घ्यायला सुरुवात केली. तेव्हां कृष्ण त्यांना म्हणाला—"वीर हो! तुम्ही सर्व रथांत बसून किंवा कोणत्या तरी सवारीवर बसून युद्ध करीत आहां. स्वतःला वीर म्हणतां. रणांगणावर असें पाठ दाखवून पळून जाणें शोभत नाहीं तुम्हांला. तुमच्या भरंवशावर तो पहा भित्रा जरासंध दूर उभा राहून तुमचें शौर्य पहात आहे. त्याच्यासाठीं तुम्ही आपला जीव व्यर्थ कां खर्ची घालतां? मी त्याला ठार करून तुम्हांला त्याच्या दास्यांतून मुक्त करतों."

तें ऐकून जरासंध चिडल्यासारखा कृष्णावर धांवून येऊन म्हणाला—"मी येथें जिवंत उभा असतां तूं या शूर राजांचा असा अपमान करतोस काय? गवळ्याच्या पोरा! आज मी तुझा दिमाख उतरवतों पहा. क्षणार्धांत तुला यमाच्या घरीं पाठवितों."

"तुझ्या या बढाया कुचकामाच्या आहेत. मी समोर उभा आहें. दाखव ना आपला पराक्रम!" असें म्हणत कृष्णानें पांच बाण जरासंधाच्या सारथ्याला व आठ बाण स्वतः जरासंधाला मारले. बलरामानें जरासंधाचें धनुष्यच तोडून टाकलें. जरासंधाचे सेनापति कौशिक व चित्रसेन त्याच्या मदतीला धांवले. घोर युद्ध झालें व त्या युद्धांत कृष्ण, बलराम व जरासंध अनुक्रमें बेशुद्ध होऊन पडले. ते शुद्धीवर आल्यावर पुन्हां युद्ध करूं लागले त्यावेळीं मात्र जरासंध टिकाव धरूं शकला नाहीं.

तो व त्याचें सैन्य पळून गेलें. कृष्णानें विजयोल्हासानें आपला पांचजन्य शंख वाजविला.

कृष्ण बलरामांनीं त्यानंतर कांहीं काळ गोमंत पर्वतावरच विश्राम करण्याचें ठरविलें. त्या सुमारास एक मनोरंजक व विचित्र अशी गोष्ट घडली.

जरासंधाबरोबरचे सर्व राजे पळून गेले. परंतु शिशुपालाचा बाप, म्हणजे चेदी देशाचा राजा दमघोष, ससैन्य गोमंत पर्वतावर परत आला. तो कृष्णाला म्हणाला—"मी तुझ्या मातेचा पति आहे. तुझ्याशीं युद्ध करूं नये असें मी जरासंधाला किती सांगितलें. पण त्यानें माझें ऐकलें नाहीं. आज मी त्या दुष्टाचा तुझ्या हातून झालेला पराभव पाहून तुझ्या बाजूला आलों आहें. त्या दुष्टाचा पराभव झाला असें मात्र तूं समजूं नकोस. पुन्हां संधी मिळाल्यावर तो युद्धाला येईल. या प्रेतांच्या ढिगाऱ्यांवर राहण्यांत काय अर्थ आहे. जवळच करवीरपूर येथें वासुदेव नांवाचा राजा राज्य करतो. तुझ्याशीं वैर करून तो तुझ्या शत्रूशीं संगनमत करीत आहे. त्याची खोड मोडली पाहिजे."

कृष्ण दमघोषला म्हणाला—"बंधु म्हणावें तर तुमच्या सारख्यांनाच. तुमच्या मदतीबद्दल आम्ही फार आभारी आहों. तुम्ही आजचें युद्ध पाहिलेंच आहे. अशीं युद्धें कितीहि असली तरी आम्ही त्याला भिणार नाहीं."

त्याच दिवशीं कृष्ण बलराम रथांत बसून दमघोष यांच्या सैन्याबरोबर निघाले. वाटेंत दोन जागीं त्यांनीं पडाव टाकला. तिसऱ्या दिवशीं ते करवीरला पोंचले.

अरण्यपुराण

[१६]

मौवली लांडगिणीकडे लहानाचा मोठा होत होता व अस्वल त्याला रानटी पशुजीवनाचें शिक्षण देत होतें, तेव्हां त्याची आणखी एकाशीं मैत्री जमली. तो मित्र म्हणजे काग नांवाचा साप.

मौवली मनुष्यजातींत जन्मला असल्याकारणानें त्याला पुष्कळ गोष्टी शिकणें आवश्यक होतें. पोहणें व झाडावर चढणें त्यानें पूर्वीच शिकून घेतलें होतें. झाडाची अमुक फांदी चिवट आहे कीं नाहीं, पोळ्यांतला मध कसा अलगद काढून घ्यायचा हें आणि झाडाला लोंबकळणाऱ्या वटवाघळांची झोंप मोडली तर काय करावें, पाण्यांत उडी मारण्यापूर्वी पाण्यांतल्या सापांना कसें सावध करावयाचें. हें सर्व त्यानें उत्तम प्रकारें शिकून घेतलें होतें. अस्वलानें हें सर्व शिक्षण फार कडक शिस्तींत दिलें होतें. मधून मधून काळा वाघ येऊन अस्वलाला म्हणे—"कां त्या पोराला इतका त्रास देतोस?"

"तुला माहीत नाहीं, हा मनुष्य जातींत जन्मला आहे ना? लांडग्याचें पिल्लूं असतें तर गोष्ट निराळी होती. आवश्यक सर्व शिक्षण यानें घेतलेंच पाहिजे." अस्वल उत्तर देई.

कधीं कधीं मौवली दुर्लक्ष करी तेव्हां अस्वल त्याच्या डोक्यावर टपली मारी. मौवली चटदिशी झाडावर जाऊन बसे व बराच वेळ खालीं येत नसे. तरी अस्वलानें शिक्षण देण्याचें सोडलें नाहीं रानांतल्या सर्व

भाषा अस्वलाच्या मदतीनें मौवलीनें शिकून घेतल्या. पण सापांची भाषा अस्वलाला येत नव्हती. म्हणून अस्वलानें मौवलीला हत्ती-करवीं ती भाषा शिकवून दिली. अशा प्रकारें मौवलीला रानांत वावरतांना भय उरलें नाहीं. "फक्त त्याच्या स्वतःच्या जातीच्या भया-शिवाय दुसरें भय उरलें नाहीं." काळा वाघ मनांतल्या मनांत म्हणाला.

एकदां मौवलीच्या हातून एक भयंकर चूक घडली. त्या अपराधाबद्दल अस्वल व काळा वाघ दोघांना मनस्वी राग आला. त्यानें माकडांशीं मित्रता केली होती. केवढा अपराध! त्याचें असें झालें, कीं एकदां मौवली अस्वलाचा तडाखा पडतांच झाडावर जाऊन बसला. त्यावेळीं माकडें त्याच्याजवळ आलीं. त्यांनीं सहानुभूति व्यक्त करून त्याला खायला फळें आणून दिलीं आणि झाडाच्या शेंड्याला घेऊन जाऊन म्हणालीं—"तुला शेपटी नसली म्हणून काय झालें, तूं आहेस आमचाच भाईबंद. केव्हां ना केव्हां तरी तूं आमचा नायक होण्या-लायक खास आहेस."

मौवली माकडांशीं मैत्री करून आल्याचें कळतांच अस्वल रागावून म्हणालें—"तूं माकडांशीं गप्पा मारायला गेला होतास नाहीं का! लाज नाहीं वाटली तुला! त्यांच्याकडे नियम कायदा कांहीं आहे का! मिळेल तें खायला तयार."

मौवली घाबरला. त्यानें काळ्या वाघाकडे पाहिलें. "माकडें खोटें बोलतात. तीं नेहमीच खोटें बोलतात." काळा वाघ मौवलीला म्हणाला.

"पण तीं इतक्या प्रेमानें बोललीं माझ्या-जवळ व मला पुन्हां भेटायलाही त्यांनीं बोलाविलें आहे. त्यांना देखील माझ्या-सारखेंच दोन पायांवर उभें राहतां येतें.

दिवसभर खेळत व गमत करीत असतात. मी पुन्हां त्यांच्याबरोबर जाऊन खेळणार आहें. सोडा मला." मौवली म्हणाला.

"मनुष्याच्या पिला, मूर्खा! मी तुला रानांतले सर्व नियम व भाषा शिकवून दिल्या. सर्व जनावरांची नांवें व ओळख करून दिली. नाहीं करून दिली ती फक्त माकडांची. कारण, माकडांच्या जातींत कांहीं नियमच नाहीं. ते दुसऱ्यांची भाषा चोरून बोलतात. त्यांना नायक पण नसतो. त्यांची रीत निराळी, आमची रीत निराळी. त्यांना आत गोत आठवत नाहीं. पण गर्व मात्र फार मोठा. म्हणे त्यांची जात मोठी. इतक्यांत एखादें फळ पडलें कीं तीं सर्व विसरून धांवतात सगळीं तिकडे आणि भांडूं लागतात. आम्हां रानटी जातीच्या जनावरांचा त्यांच्याशीं कांहीं एक संबंध नाहीं. तीं पाणी पितात तेथें आम्ही नाहीं पीत. तीं शिकार करतात तेथें आम्ही नाहीं शिकार करीत. एवढेंच काय तीं मरतात तेथें आम्ही मरत पण नाहीं. त्यांच्या जातींत स्वच्छता नाहीं कीं लाज लज्जा नाहीं. रानटी जनावरांचें लक्ष आप-ल्याकडे वळवून घेण्यासाठीं नाना प्रकारच्या

कुचेष्टा तीं करीत असतात. पण आम्ही त्यांच्याकडे ढुंकून सुद्धां पहात नाहीं. माकडांची संगत निषिद्ध आहे" अस्वलानें सांगितलें.

"अस्वल जें म्हणतें आहे तें सर्व खरें आहे, मौवली! पण अस्वला, या पोराला तूं हें सर्व माकडांची गोठ पडण्यापूर्वीच नको होतें का शिकवून ठेवायला?" काळा वाघ म्हणाला.

"मला काय ठाऊक कीं हा मूर्ख त्या नीच जातीशीं संगत करील म्हणून?" अस्वल म्हणालें.

मौगलीनें आपली चूक कबूल केली व वचन दिलें कीं पुन्हां कधीं तो तसें करणार नाहीं. परंतु माकडांनीं त्याला सोडलें नाहीं.

वर घडलेल्या संभाषणानंतर उन्हाच्या वेळीं मौगली अस्वल व काळा वाघ यांच्या मध्यभागीं झोंपला. त्याची झोंप मोडली तेव्हां तो झाडाच्या फांदीवर होता. पुष्कळ माकडांनीं त्याला घट्ट धरून ठेवलें होतें.

अस्वलाची झोंप मोडली तेव्हां त्यानें इतक्या मोठ्यानें एक किंकाळी फोडली कीं सारें जंगल हादरलें. काळा वाघ दांत काढून रागारागानें झाडावर चढूं लागला. माकडें मणुंकांहीं जयघोष करीत वरवर चढूं लागलीं. कारण वाघाला इतक्या वर चढून येणें शक्य नाहीं, हें त्यांना चांगलें माहीत होतें. "काळ्या वाघानें आपल्याला पाहिलें आहे, पाहिलें आहे." असें माकडें मोठमोठ्यानें ओरडूं लागलीं. नंतर तीं मौगलीला धरून झाडाच्या टोंकाला जास्त वर वर चढूं लागलीं.

माकडांना झाडांवर वरच्या वर पळून जाण्याला वाटा असतात. त्यांना खालीं जाण्याला पण वाटा असतात. वाटेल तिकडे जाण्याला त्यांना सर्व वाटा मोकळ्या. त्या वाटांचा उपयोग फक्त माकडांनाच होऊं शकतो. त्या वाटेनें तीं पळून जाऊन आपलें रक्षण करतात. पण आतां तीं मौगलीला धरून घेऊन चालली होतीं. म्हणून त्यांची पळण्याची गति अर्धी देखील नव्हती. तरी देखील अस्वल व काळा वाघ त्यांना पाठलाग करून त्यांना गांठूं शकले नाहींत.

[पुढील गोष्ट पुढील अंकीं.]

७०. दक्षिण ध्रुवाचीं शिखरें

दक्षिण ध्रुव प्रदेशांत कित्येक उंच पर्वत आहेत. त्यांत सर्वांत उंच (१६,८६० फुट) विन्सन हें शिखर आहे. अमेरिकावाले या शिखरावर पहिले चढून गेले, परंतु याहून ५७० फुट कमी उंच असलेलें दुसरें नांवाचें शिखर टायर (किंवा टिरी) चढून जाणें त्यांना दुरापास्त झालें. एका आठवड्याच्या सतत प्रयत्नानंतर ६ जानेवारी १९६७ या दिवशीं ते या शिखरावर पोंचले.

